

— RENATA SZCZEPANIK —

Stawanie się recydywistą

Kariery instytucjonalne osób
powracających do przestępczości

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Stawanie się recydywistą

Kariery instytucjonalne osób
powracających do przestępczości

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

RENATA SZCZEPANIK

Stawanie się recydywistą

Kariery instytucjonalne osób
powracających do przestępczości

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2015

Renata Szczepanik – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Pracownia Pedagogiki Specjalnej, 91-433 Łódź, ul. Smugowa 10/12

RECENZENCI

Krzysztof Rubacha, Sławomir Przybyliński

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Ewa Siwińska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06916.15.0.M

Ark. wyd. 29,6; ark. druk. 25,75

ISBN 978-83-7969-685-7
e-ISBN 978-83-7969-686-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I. Nauki prawne i społeczne wobec problemu osób powracających do przestępstwa ...	15
1.1. Przestępczość powrotna w ujęciu prawnym	17
1.2. Społeczno-demograficzna i kryminologiczna sylwetka osób powracających do przestępczości	24
1.3. Przeobrażenia wychowawczej funkcji kary pozbawienia wolności. Dylematy polskiej „pedagogiki więziennej”	35
Rozdział II. Teoretyczno-metodologiczne podstawy badań procesu stawania się recydywistą	45
2.1. Rodowód jakościowych metod badań nad przestępczością.....	49
2.2. Założenia paradygmatu interpretatywnego. Symboliczny interakcjonizm jako perspektywa teoretyczna	52
2.2.1. Podejście dramaturgiczne	56
2.2.2. Model rytuału interakcyjnego i interakcji strategicznej	58
2.3. Interakcyjne ujęcie procesu stawania się przestępcą	60
2.4. Metodologia teorii ugruntowanej w badaniu karier instytucjonalnych	67
2.4.1. Sposoby zbierania materiału empirycznego	73
2.4.2. Więzienie jako teren badań naukowych.....	87
2.4.2.1. Formalno-organizacyjne trudności prowadzenia badań w zakładzie karnym.....	88
2.4.2.2. Badanie jako osobiste doświadczenie.....	92
2.4.3. Opis Uczestników badań.....	102
Rozdział III. Kariera instytucjonalna osób powracających do przestępstwa	107
3.1. Progresywny porządek doświadczania instytucji	108
3.1.1. Selekcyjny wymiar kariery instytucjonalnej.....	109
3.1.1.1. Reguła „drugiej szansy”	116
3.1.1.2. Podwójna diagnoza	121
3.1.2. Dynamika izolacji społecznej	129
3.2. Partycypowanie na obrzeżach.....	136
3.2.1. Partycypujący poprzez środowisko	136
3.2.2. Partycypujący utrzymujący dystans.....	144
3.2.2.1. Partycypujący-ofiara.....	144
3.2.2.2. Partycypujący poprzez incydent	145
3.2.2.3. Partycypujący poprzez wytwarzanie środowiska	146
3.3. Karierowicze instytucjonalni i Partycypujący na obrzeżach w warunkach izolacji więziennej	146
Rozdział IV. Oswajanie więzienia	151
4.1. Pokonywanie miejsca.....	152
4.1.1. Emocje towarzyszące byciu umieszczonym w więzieniu po raz pierwszy	153
4.1.1.1. Lęk a cechy instytucji totalnej	154

4.1.1.2. Lęk w relacjach z innymi osadzonymi	156
4.1.1.3. Inne odczucia towarzyszące lękowi.....	157
4.1.2. Typy nowo przybyłych.....	158
4.1.3. Taktyki unikania opresji i wytwarzania środowiska opresji	162
4.1.3.1. Szukanie sojuszników (popleczników).....	164
4.1.3.2. Otwarta konfrontacja	169
4.1.3.3. Wyczulenie	172
4.1.3.4. Autoagresja	173
4.1.3.5. Postawienie się.....	174
4.1.3.6. Odnalezienie chłopca do bicia	177
4.1.3.7. Testowanie pozycji	179
4.1.3.8. Sterowanie uwagą.....	181
4.1.3.9. „Grypsowanie”	183
4.1.4. (Re)negocjowanie swojego statusu.....	186
4.1.4.1. Ekspozowanie atrybutów.....	187
4.1.4.2. Dzielenie się.....	189
4.1.4.3. Wchodzenie w koalicje z „bardziej doświadczonymi”.....	190
4.1.4.4. Błaznowanie	192
4.1.5. Taktyki wspierające	194
4.1.5.1. Agresywne zaczepki	194
4.1.5.2. Ekspresja złości	196
4.2. Pokonywanie czasu	198
4.2.1. Neutralizowanie	205
4.2.1.1. Unikanie.....	207
4.2.1.2. Uchylenie się	208
4.2.1.3. Wymiana definicji	209
4.2.1.4. Kibicowanie.....	210
4.2.1.5. Przetrzymanie	211
4.2.1.6. Ustępowanie	212
4.2.1.7. Przeniesienie się.....	213
4.2.1.8. Zarządzanie estymą podkultury więziennej.....	214
4.2.1.9. Szukanie sojuszników (kompanów)	214
4.2.2. Porządkowanie	218
4.2.2.1. Szukanie sojuszników (wspólników)	219
4.2.2.2. Ekspozowanie atrybutów.....	224
4.2.2.3. Zarządzanie estymą kultury grypsowania	230
4.3. Relacje Pokonujących.....	236
4.3.1. Relacja oparta na antagonizmach.....	237
4.3.2. Relacja „uczeń – mistrz”.....	238
4.3.3. Relacje oparte na respekcie.....	241
Rozdział V. Oswajanie wolności.....	245
5.1. Uwarunkowania przyjętego stylu życia w więzieniu.....	245
5.1.1. Życie życiem więziennym	246
5.1.2. Życie wizją życia na wolności	253
5.1.3. Punkt zwrotny w karierze instytucjonalnej Recydywistów	257
5.2. Autoprezentacja Zasługującego na wolność	261
5.2.1. Strategie autoprezentacji	268
5.2.1.1. Lokowanie się w roli ofiary systemu	272
5.2.1.2. Odwoływanie się do wartości uznawalnych społecznie.....	273

5.2.1.3. Nawrócenie religijne.....	273
5.2.1.4. Zakotwiczenie na wolności.....	277
5.2.1.5. Definiowanie przestępczości przez pryzmat choroby.....	278
5.2.2. Zarządzanie dowodami zmiany	278
5.2.2.1. Odcinanie przeszłości „grubą kreską”.....	278
5.2.2.2. Realizacja wartości pożądanych społecznie	280
5.2.2.3. Demonstrowanie zaplecza na wolności	282
5.2.2.4. Zrywanie ze współnikami	283
5.2.2.5. Manifestowanie sukcesu pedagogicznego personelu	284
5.2.2.6. Eksponowanie nowych kompetencji	286
5.2.2.7. „Księgowanie” zmiany	289
5.3. Strategie unikania i opóźniania powrotu do więzienia	293
5.3.1. Koncepcje wolności	293
5.3.1.1. Brak planu.....	294
5.3.1.2. Posiadanie planu	297
5.3.2. Nadrabianie straconego czasu.....	310
5.4. Partnerki życiowe Recydywistów oraz ich rola w rozwoju i hamowaniu kariery instytucjonalnej mężczyzn powracających do przestępczości.....	314
5.4.1. Ratownicza.....	315
5.4.2. Terapeutka.....	318
5.4.3. Resocjalizatorka	321
5.4.4. Ofiara współczucia	322
5.4.5. Stabilizatorka	323
5.4.6. Zakładniczka	327
5.4.7. Wspólniczka.....	327
5.4.8. Facylitatorka	328
5.4.9. Destabilizatorka	329
5.4.10. Kobiety ze środowiska.....	329
5.4.11. Kobiety współzależnione	332
5.4.12. Kobiety lojalne i „kolejnej szansy”. Kobiety porzucone	334
5.4.13. Rodzaje relacji z kobietą w próbach zerwania z wizerunkiem Recydywisty ...	339
5.4.14. Rodzaje relacji z kobietą w procesie rozwoju Recydywy	341
Rozdział VI. Kontekst pedagogiczny i resocjalizacyjny procesu stawania się recydywistą i kariery instytucjonalnej	345
6.1. Wzory karier instytucjonalnych recydywistów w perspektywie pedagogicznych przesłanek prawno-społecznego systemu zapobiegania demoralizacji i przestępczości.....	345
6.2. Wizerunkowe gry Karierowiczów instytucjonalnych	356
6.2.1. Konstruowanie wizerunku Recydywisty w relacjach z innymi Karierowiczami w wymiarze problemów adaptacyjnych do warunków resocjalizacji więziennej i „drugiego życia” instytucji.....	357
6.2.2. Zarządzanie „regułami gry” więziennej resocjalizacji	368
6.3. Strategie powstrzymywania się Recydywistów przed powrotnością do przestępczości.....	373
6.4. „Kasowanie” tożsamości dewiacyjnej z perspektywy „nowej” pedagogiki resocjalizacyjnej	381
Zakończenie	387
Bibliografia	395
Od Redakcji.....	411

Wstęp

Badania problemów uwarunkowań i obliczy przestępczości (Siemaszko 2009, Przybyliński 2012, Toroń 2013), funkcjonowania osadzonych w warunkach izolacji więziennej (Przybyliński 2005, 2012; Jaworska 2007, Matysiak-Błaszczuk 2010), w tym podatności na oddziaływania naprawcze (Niewiadomska 2007), oraz zagadnień readaptacji społecznej skazanych (Florczykiewicz 2013, Fidelus 2012, Kieszkowska 2012) i człowieka „z przeszłością więzienną” (Fidelus 2012: 17) zajmują dość szeroki fragment polskiego piśmiennictwa naukowego utrzymanego w psychopedagogicznym wymiarze resocjalizacji penitencjarnej. W charakterystyce i wyjaśnianiu wyżej zasygnalizowanych problemów badacze posługują się strategiami badań ilościowych i jakościowych, a opisy naukowe utrzymane są w paradygmacie normatywnym. Jednocześnie badania z zastosowaniem perspektywy interpretatywnej sukcesywnie zapełniają ostatnio przestrzenie wielu dziedzin naukowych, w tym socjologicznych analiz poświęconych problemom resocjalizacji instytucjonalnej (Chomczyński 2014), ale jak dotąd problematyka przestępczości, a zwłaszcza wielokrotnej, nie stanowiła przedmiotu analiz utrzymanych w tym paradygmacie. Prezentowane przeze mnie opracowanie jest próbą wypełnienia tej luki w rodzimej literaturze naukowej.

Perspektywą teoretyczną przyjętą przeze mnie w pracy jest symboliczny interakcjonizm. W podstaw przedsięwzięć badawczych inspirowanych teoretycznymi założeniami symbolicznego interakcjonizmu leży zrozumienie motywów, działań, relacji i definicji sytuacji oraz siebie badanych osób.

Symboliczny interakcjonizm najprościej można ująć jako badanie subiektywnych znaczeń, które uczestnicy badań nadają rzeczywistości, oraz sposobów, w jaki ją rekonstruują (Blumer 2009, Hałas 2006 i in.). Interakcjonisci zakładają, że jednostki interpretują i definiują wzajemnie swoje działania, zamiast na nie reagować. Według nich, jednostka jest więc aktywnym podmiotem wytwarzającym znaczenia i przetwarzającym docierające do niej informacje, uczącym się nowych sytuacji społecznych i analizującym dotychczasowe doświadczenia społeczne, a w rezultacie – odpowiednio podejmującym działanie. Zasadniczą inspiracją teoretyczną był dla mnie dorobek Ervinga Goffmana (2006, 2008a, b, 2010, 2011), zwłaszcza perspektywa dramaturgiczna. W perspektywie dramaturgicznej kładzie się nacisk na definicje i interakcje aktywnych aktorów społecznych, jako elementów tworzących rzeczywistość społeczną. Badaniu podlega sposób, w jaki jednostki konstruują swoją tożsamość i otoczenie na wzór spektaklu teatralnego.

Jako badaczkę interesowało mnie zrekonstruowanie procesu stawania się recydywistą z całym jego interakcyjnym i symbolicznym kontekstem. Przedmiotem

analiz prezentowanego opracowania jest odkrywanie sposobów, w jaki recydywiści interpretują własne doświadczenia i w jaki przenoszą te interpretacje na swoją aktywność życiową (głównie w obrębie rzeczywistości izolacji więziennej). Mam nadzieję, że analiza interakcji, podejmowanych strategii oraz technik negocjacyjnych pozwoliła mi dotrzeć do źródeł dynamiki procesu stawania się recydywistą i ukazać jego przebieg oraz konsekwencje.

Z racji przyjętego paradygmatu interpretatywnego, przedmiotem mojego zainteresowania nie jest odkrywanie tego co „obiektywne”, ale „przeżywane doświadczenie i sensory nadawane owemu doświadczeniu przez jednostki wchodzące w interakcje” (Denzin 1990: 55). Zgodnie z ideą symbolicznego interakcjonizmu, zamierzeniem moim nie jest wyjaśnienie tego procesu, ile próba zrozumienia go. Gromadzenie oraz podążanie przeze mnie za danymi empirycznymi spowodowało wyłonienie się obrazu doświadczeń i działań, które składają się na wieloletni proces stawania się recydywistą, tj. beneficjentem specyficznej „kariery instytucjonalnej” prawno-społecznego systemu zapobiegania przestępczości. I to właśnie proces ten stanowi zasadniczy przedmiot analiz i rozważań prezentowanego opracowania.

Swoje zainteresowania naukowe silnie lokuję w dziedzinie wiedzy i praktyki, jaką jest pedagogika resocjalizacyjna. Relacje współczesnej myśli resocjalizacyjnej z symbolicznym interakcjonizmem stanowią coraz częściej przedmiot rozważań i naukowych analiz pedagogicznych (Konopczyński 2007, 2014; Urban 2010a, b; Bernasiewicz 2011). Naukowcy odnoszą się głównie do problematyki resocjalizacji nieletnich (np. Konopczyński 2007) czy młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym (por. Gulczyńska 2013, Bernasiewicz 2011). W Polsce zagadnienie przestępczości dorosłych oraz problemy resocjalizacji i readaptacji społecznej tychże nie stanowiły do tej pory przedmiotu analiz z zastosowaniem tej perspektywy teoretycznej nie tylko na gruncie pedagogiki resocjalizacyjnej.

Tradycyjnie obszar zainteresowań naukowych obejmujących problematykę zakładu karnego jako instytucji społecznej oraz „procesy i zjawiska występujące w warunkach izolacji więziennej, ponadto właściwości bio-psycho-społeczne osobników poddanych karceralizacji (uwięziennieniu), jak i personelu więziennego, organizującego oddziaływania penitencjarne (względnie resocjalizacyjne)” określa się mianem pedagogiki penitencjarnej (Szczepaniak 2013: 173). Paweł Szczepaniak definiuje pedagogikę penitencjarną jako dyscyplinę nauk o wychowaniu, poddyscyplinę pedagogiki specjalnej, o interdyscyplinarnym charakterze podstaw teoretycznych, teleologicznych, aksjologicznych i metodycznych, która zajmuje się „badaniem, projektowaniem, realizacją i ewaluacją m.in. oddziaływań wychowawczych, opiekuńczych, terapeutycznych, rewalidacyjnych, resocjalizacyjnych, rehabilitacyjnych, socjalnych, społecznych (indywidualnych, grupowych, środowiskowych, o charakterze instytucjonalnym bądź nieinstytucjonalnym), adresowanych do osób niedobrowolnie przebywających w warunkach pozbawienia lub ograniczenia ich wolności decydowania o swobodzie

przemieszczania się i/lub wyboru miejsca pobytu oraz kontrolowaniu tego pobytu (wedle prawem określonej procedury), które są zobowiązane na podstawie orzeczenia sądu o zastosowaniu wobec nich środków wychowawczych, poprawczych, zapobiegawczych, leczniczych, probacyjnych (w tym również w formie dozoru elektronicznego), kary ograniczenia lub pozbawienia wolności do poddania się takiej sankcji i/lub współdziałania z organem, osobą, organizacją, fundacją, kościołem lub instytucją (bądź na zasadzie swobodnego wyboru decydujące się na współudział) w osiąganiu w stosunku do nich celów zastosowanego środka w sposób określony przepisami prawa (*ibidem*; por. Machel 2007a, b; Jaworska 2009; Szczepaniak 2003; Szczepaniak 2012a). Mimo tak bardzo szerokiego i obejmującego różnorodne sfery rzeczywistości więziennej ujęcia, współczesna tożsamość teorii i praktyki resocjalizacyjnej, jaką jest „pedagogika więzienna”, a właściwie miejsce i rola, którą ma (lub może mieć) do spełnienia, jest bardzo niejasna i poddawana krytyce (np. Stańdo-Kawecka 2010; Konopczyński 2013, 2014; por. także Stępnia 2009). Moją pracę, a przede wszystkim przyjęcie przeze mnie interakcyjnie zorientowanej strategii jakościowej w analizowaniu doświadczeń życiowych osób z problemem powrotności do przestępczości, traktuję jako próbę włączenia pedagogiki obejmującej swoim obszarem zainteresowań rzeczywistość społeczno-wychowawczą więzienia we współczesny dyskurs naukowy reprezentowany przez warszawską szkołę twórczej resocjalizacji (Konopczyński 2013, 2014).

Na strukturę książki składa się sześć rozdziałów. W rozdziale I przedstawiam zakres pojęciowy „recydywy” oraz prawne aspekty zjawiska (kryteria definicyjne, typologie oraz warunki odbywania kary pozbawienia wolności przez recydywistów). W tej części pracy dokonałam także krótkiego przeglądu dotychczasowych polskich badań poświęconych problematyce recydywy, co pozwoliło mi naszkicować sylwetkę osoby powracającej do przestępczości. Jako że badania moje sytuuję w dziedzinie resocjalizacji, rozdział ten kończę opisem wychowawczej funkcji kary pozbawienia wolności oraz próbą wskazania na historyczno-polityczne oraz prawno-społeczne warunki, które wpłynęły na rozwój (i kryzys) tożsamości polskiej pedagogiki określanej mianem „penitencjarnej”.

Rozdział II to teoretyczno-metodologiczne podstawy badań własnych. Rozważania swoje rozpoczynam od opisu najważniejszych założeń symbolicznego interakcjonizmu oraz prezentacji koncepcji interakcyjnych, które stanowią inspirację dla współczesnej teorii i praktyki resocjalizacyjnej, a także których elementy posłużyły mi do interpretowania i wyjaśniania procesów zachodzących w badanej przeze mnie rzeczywistości. Kolejno przedstawiam zastosowaną procedurę metodologii teorii ugruntowanej oraz wskazuję na sposób (i organizację) gromadzenia materiału empirycznego. Zawieram tu także opis doświadczeń, trudności i dylematów etycznych, jakie towarzyszą naukowcowi w warunkach więzienia.

Uwarunkowania rozwoju kariery instytucjonalnej moich Uczestników badań stanowią przedmiot analiz kolejnego rozdziału. W rozdziale III zawarłam

rozważania dotyczące treningu „do-więziennego”, który leży u podstaw procesu kształtowania się prawno-społecznej tożsamości beneficjenta instytucji izolacji społecznej. Na drugim, zaawansowanym etapie kariery instytucjonalnej Uczestnicy badań trenują (rozwijają i modyfikują) kompetencje stratyfikacyjne w rzeczywistości społecznej izolacji więziennej (rozdział IV). W istocie jest to budowanie i potwierdzanie swojego prawno-społecznego statusu recydywisty wśród innych recydywistów. Natomiast pułapem kariery instytucjonalnej jest odpowiednie zarządzanie wizerunkiem recydywisty (modyfikowanie go, podtrzymywanie i osłabianie) w celu osiągania określonych przywilejów ze strony personelu penitencjarnego, a także operowanie strategiami minimalizowania ryzyka powrotu do więzienia (rozdział V).

Całość kończy rozdział VI, w którym wybrane problemy kariery instytucjonalnej osób powracających do przestępczości lokuję w perspektywie „nowej” pedagogiki resocjalizacyjnej.

Przyjęta przeze mnie perspektywa interakcyjna ułatwia mi spojrzenie na podłoże uwarunkowań, które wpływają na dynamikę „pięcia się” przestępcy po kolejnych szczeblach instytucjonalnego systemu zapobiegania przestępczości i dokonujący się w jej obrębie proces kształtowania społecznej tożsamości recydywisty. Świat społeczny recydywistów będzie przeze mnie rekonstruowany na podstawie ujawnianych przez Uczestników badań definicji sytuacji i relacji społecznych, dlatego też moim założeniem jest niedokonywanie wartościowania oraz oceny prezentowanych działań oraz strategii wizerunkowych. Wygenerowana przeze mnie „teoria” przedstawiona w części empirycznej jest więc teorią moich Uczestników badań.

Z punktu widzenia przyjętej perspektywy teoretyczno-metodologicznej badań oraz przedmiotu zainteresowania, opracowanie moje w pewnym stopniu stanowi kontynuację fabularną opublikowanych w ubiegłych latach dwóch znakomitych pozycji naukowych: Anity Gulczyńskiej (2013) pt. *„Chłopaki z dzielnicy”*. *Studium społeczno-pedagogiczne z perspektywy interakcyjnej* oraz Piotra Chomczyńskiego (2014) pt. *Działania wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych. Socjologiczna analiza interakcji grupowych*. Uczestnikami badań A. Gulczyńskiej są nastoletni chłopcy, „wzrastający” społecznie w wielkomiejską dzielnicę, stanowiącą środowisko ich życia, natomiast P. Chomczyński niejako „zastaje” niektórych z takich chłopców w warunkach izolacji społecznej instytucji resocjalizacyjnych. Z kolei Bohaterowie moich badań to dorośli recydywiści, ci sami, jacy w okresie wczesnego dzieciństwa wzrastali w warunkach wielkomiejskich dzielnic, w obrębie których kształtowała się ich społeczna tożsamość „podejrzanego” (por. Gulczyńska 2013), oraz jako dorastający młodzi ludzie oswajali przestrzeń życiową środowiska swoich pierwszych instytucji izolacji społecznej (por. Chomczyński 2014).

W tym miejscu pragnę podziękować Osobom, które towarzyszyły mojemu doświadczeniu badawczemu i przyczynili się do powstania tej pracy. Największe

podziękowania składam Panu Profesorowi Markowi Konopczyńskiemu, który kilka lat temu uświadomił mi, jak bardzo wąskim i stereotypowym postrzeganiem resocjalizacji dysponuję. Za pokazanie mi nowej tożsamości pedagogiki resocjalizacyjnej, „zarażenie mnie” swoimi ideami, autentyczną wiarą w człowieka i optymizmem pedagogicznym oraz wspieranie w moich zmaganiach z „wydobywania się” z licznych pułapek paramedycznego traktowania wychowanków placówek resocjalizacyjnych – dziękuję Panie Profesorze!

Przede wszystkim chciałabym bardzo podziękować Pani Profesor Danucie Urbaniak-Zając i Panu Profesorowi Jackowi Piekarskiemu z Uniwersytetu Łódzkiego za poświęconą uwagę, wsparcie emocjonalne oraz inspiracje naukowe i towarzyszenie mi w moich poszukiwaniach i dylematach badawczych. Doktor Anicie Gulczyńskiej (z Uniwersytetu Łódzkiego) oraz Doktorowi Kamilowi Miszewskiemu (z Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie) dziękuję za liczne rozmowy oraz cenne uwagi i spostrzeżenia, które potwierdzały lub zmieniały kierunek niektórych moich poszukiwań badawczych.

Bardzo dziękuję Panu Pułkownikowi Markowi Lipińskiemu oraz Panu Kaptanowi Bartłomiejowi Turbiarzowi z Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Łodzi za życzliwość i zainteresowanie moimi badaniami oraz udzielenie mi niezwykle ważnego wsparcia organizacyjnego. Dziękuję również wszystkim Dyrektorom jednostek penitencjarnych, w których prowadziłam badania, a zwłaszcza Pracownikom bezpośrednio zaangażowanym w proces gromadzenia danych empirycznych poprzez tworzenie dobrych warunków sprzyjających prowadzeniu przeze mnie wywiadów z Recydywistami. Miałam świadomość dezorganizacji ich codziennej pracy, jaką wprowadzałam poprzez wielokrotne i wielogodzinne przebywanie na terenie jednostek. Bez ich wyrozumiałości i otwartości na stawiane przeze mnie „wymagania” organizacyjne miejsca prowadzenia wywiadów i czasu nie byłabym w stanie przeprowadzić badań.

Podziękowania pragnę złożyć wszystkim Uczestnikom moich badań za odwagę, okazane mi zaufanie, otwartość oraz podzielenie się ze mną często niezwykle osobistymi i bardzo trudnymi doświadczeniami swojego życia.

Szczególne podziękowania kieruję do Pana X (nazwiska z przyczyn oczywistych wymienić niestety nie mogę) – osadzonego w jednym z zakładów karnych w centralnej Polsce. Był on jednym z pierwszych Recydywistów, z którymi przeprowadziłam wywiad narracyjny, a później pierwszym, bardzo krytycznym i konstruktywnym słuchaczem wygenerowanej przeze mnie „teorii”. Za spotkania, wielogodzinne rozmowy i inspirujące dyskusje nad moim sposobem rozumienia symboliki i nadawanych przez Uczestników badań znaczeń oraz charakteru analizowanych interakcji – serdecznie Mu dziękuję!

Zakończenie

Rozważania kończące książkę rozpocznę od próby odpowiedzi na pytanie, czy istnieją „punkty” w karierze instytucjonalnej recydywisty, które pozwalają (jemu, społeczeństwu, systemowi) przerwać ciąg powrotności do przestępczości, a jeśli tak, to jakie? Odpowiedzi na to pytanie poszukuję w dwóch czynnikach, których jedynie współistnienie decydować może o sukcesie w tym zakresie – zasobach osobistych (rozwijanych na terenie więzienia) i środowiskowych (stanowiących „wolnościowy” system motywacji poprzez poczucie przynależności i odczucie wsparcia) (por. Sampson, Laub 1995).

Pierwszym są **zasoby osobiste**, jakie recydywista rozwija i „nabywa” w trakcie intencjonalnych oddziaływań resocjalizacji penitencjarnej.

Zaliczam do nich **nawrócenie religijne**. Udział w praktykach religijnych organizowanych na terenie zakładu może być punktem zwrotnym w karierze recydywisty i uruchamiać działania na rzecz zerwania z dotychczasowym wizerunkiem. Mechanizm „nawrócenia” opisywałam dość szeroko w części poświęconej autoprezentacji Zasługującego na wolność (rozdział 5.2), w tym miejscu podkreślę jedynie, że w obrębie „nawrócenia” tkwią potencjały dla procesu destygmatyzacji, będącego zasadniczym elementem strategii powstrzymywania się od przestępczego stylu życia, jaką jest konfrontacja (rozdział 6.3). Oczywiście, nie utożsamiam wszystkich „nawróceń” z tym procesem, jednakże uważam, że nie należy bagatelizować ich walorów „resocjalizacyjnych”.

Podejmowanie „alternatywnej” roli na poziomie odbywania kary więzienia może przejawiać się w byciu osobą, która nawraca i wspiera innych w tym nawróceniu. Badania własne pokazały, że po wyjściu z więzienia „eksdewiant” staje się aktywnym członkiem (akceptującej go i wspierającej) społeczności religijnej. To właśnie bliskość z członkami wspólnoty religijnej (wspólnotowość relacji) powoduje poczucie przynależności i rodzaj „alternatywnego” środowiska w stosunku do podkulturowego (jedynie posiadanego do tej pory przez „nawróconego”). Właśnie dlatego identyfikowane w moich badaniach „nawrócenia” miały miejsce w obrębie małych wspólnot religijnych (niekatolickich).

Formułując wnioski dla praktyki resocjalizacyjnej, pragnę przede wszystkim szczególną uwagę objąć **udział w terapii uzależnień**, w obrębie której przestępcy pozyskują (lub mogą pozyskać) określone zasoby osobiste pozwalające im na podjęcie prób zerwania z wizerunkiem. W moich badaniach wyłoniłym doświadczeniem, które dawało realne podwaliny dla swoistego zwrotu akcji w życiu recydywisty, była półroczna terapia uzależnienia od narkotyków i to w odniesieniu do tej formy oddziaływań będę snuła dalsze wnioski z tym związane. Udział

w terapii uzależnień w zakładzie karnym może stanowić doświadczenie w życiu recydywisty, będące „punktem zwrotnym” w jego karierze instytucjonalnej i uruchamiającym sekwencję wydarzeń na rzecz pokonywania dewiacyjnego (w sensie negatywnym) wizerunku oraz przyjmowania alternatywnej tożsamości dewianta (w sensie pozytywnym).

Nie jest moim zamiarem stwierdzenie, że „wyleczenie” z narkomanii stanowi punkt zwrotny sam w sobie. Uważam natomiast, że udział w terapii może powodować uruchomienie autentycznej refleksji i sprzyjać zmianie dotychczasowego sposobu nadawania znaczeń przez recydywistów określonym doświadczeniom biograficznym.

Zainicjowaniu zmiany, rozumianej nie jako oddzielenie przeszłości „grubą kreską” (por. rozdział 5.2), ale zorientowanie na **identyfikację zasobów** (osobistych i środowiskowych) oraz **nastawienie na rozwój** sprzyja specyfika oddziałów terapeutycznych. Tak więc, mimo że sytuuję te wnioski w kontekście terapii (uzależnień), nie mam na myśli rozwoju poprzez terapię, ale zainicjowanie go w związku ze sprzyjającym klimatem społeczno-wychowawczym, jaki w praktyce penitencjarnej tworzą warunki oddziału terapeutycznego. W jego obrębie zostają „zawieszone” (lub znacznie osłabione) działania stratyfikacyjne recydywistów na rzecz budowania i wzmacniania swojego wizerunku (walki o pozycję społeczną). Struktura socjometryczna osadzonych – uczestników oddziału terapeutycznego – wytwarzana jest w innym celu niż adaptacyjny czy stratyfikujący. Nie oznacza to oczywiście, że grupa nie buduje swojej struktury i że nie jest to proces absorbujący aktywność osadzonego. Recydywista nie jest jednak w warunkach tego oddziału narażony na ponoszenie dotkliwych konsekwencji „socjodynamiki grupy”, dlatego działaniom stratyfikacyjnym nie towarzyszą silne napięcia emocjonalne, jak to ma miejsce w przypadku zwykłych oddziałów (rozdział IV).

Pod wpływem terapii, recydywiści podejmują często próby przededefiniowania swoich relacji ze środowiskiem wolnościowym, mniej czy bardziej udane działania na rzecz reintegracji z osobami znaczącymi na wolności (spoza podkultury przestępczej) i budowania planu na przyszłość. Nawet jeśli plan ten odnosi się jedynie do poziomu „planowania niebrania narkotyków”, to może przy okazji dochodzić do ujmowania całego „przyszłego ja”.

To właśnie splot wielu czynników (wzrost refleksyjności, nabycie języka opisu swojej dotychczasowej sytuacji życiowej, wzrost samoświadomości, klimat społeczny oddziału terapeutycznego i zawieszenie działań stratyfikacyjnych oraz uruchamianie zasoby wolnościowe tkwiące poza środowiskiem przestępczym) stanowić może w dużej mierze o sukcesie w budowaniu realnego planu na „wolność”, tj. bez aktywności przestępczej. Stoję na stanowisku, że rezultatem procesu terapii uzależnień może być wykonanie często milowego kroku w zmaganiu się recydywisty ze swoim negatywnym wizerunkiem.

Udziału w terapii nie postrzegam w kategoriach psychoterapeutycznych, ale rozwojowych oraz sprzyjających procesowi destygmatyzacji. Pobyt w oddziale

terapeutycznym powoduje, że (niektórzy) recydywiści stają się bardziej świadomymi użytkownikami swojej osobowości. Wyłonionym przeze mnie przypadkom recydywistów, którzy w trakcie terapii uzależnień doświadczyli „ośnienia dewiacyjnego” i wkroczyli na długą i trudną drogę procesu destygmatyzacji, sposobowi definiowania swojego życia oraz zmianie nadawania znaczeń poszczególnym sytuacjom towarzyszył „język terapii”. Stawał się on dla nich swoistym kodem komunikacyjnym, integralną cechą „poszerzanej” tożsamości oraz warunkiem „nowej autoprezentacji”. W bliskich i bezpośrednich relacjach z personelem – współuczestnikami jego społeczności terapeutycznej – recydywiści otrzymywali potrzebną dawkę wzmocnień pozytywnych dla pokonywania kryzysu związanego z przeżywaniem dylematów (obecnej i przyszłej) „roli”, jakie towarzyszyły okresowi po „ośnieniu dewiacyjnym”. Ponadto, przyjmowanie zadań sponсора (terapeuty-neofity) w społeczności terapeutycznej stanowiło dla podejmujących destygmatyzujące zmagania możliwości odnajdywania alternatywnej roli – sprawdzenia się w nowych działaniach oraz odnoszenia w nich sukcesów.

Badania własne pozwalają mi sądzić ponadto (w kontekście procesu destygmatyzacji), że paradoksalnie, największe szanse na rzeczywiste przerwanie kariery instytucjonalnej – nie poprzez „przypadek”, ale dzięki osobistej pracy i samodyscyplinie oraz wytrwałości – mają ci recydywiści, którzy posiadają bardzo wysoką pozycję w środowisku przestępczym (zarówno w obrębie więzienia, jak i na wolności) i stereotypowo charakteryzowani są przez otoczenie przez pryzmat definicji „niebezpiecznego i nieobliczalnego bandyty”. Pozycję tę pozyskali dzięki swoim cechom osobowości (charyzma), a także wysokim kompetencjom stratyfikacyjnym¹. Innymi słowy, te same czynniki (osobowości, inteligencji społecznej itp.), które stanowiły o ich skuteczności w środowisku przestępczym, stanowić będą o sukcesie w procesie destygmatyzacji. Z punktu widzenia perspektywy interakcyjnej chodzi więc tu o nadanie nowych definicji posiadanym zasobom oraz zmodyfikowanie ich znaczeń (zmiana sposobu wykorzystywania posiadanych zasobów z „negatywnych” na pożądane społecznie). Ponadto takie właściwości recydywisty podejmującego trud destygmatyzacji pozostają w silnym związku z powodzeniem w obrębie trudnego „etapu”, jakim jest zerwanie ze środowiskiem przestępczym, zwłaszcza jeśli jest się silnie uwikłanym w rozmaite związki lojalnościowo-przysługowe. Tylko charyzmatyczny i silny recydywista „poradzi sobie” z konsekwencjami opuszczenia szeregów współników – wymaga to nie tylko determinacji, ale i określonej strategii autoprezentacyjnej. Posiadający wysoką pozycję społeczną wśród przestępców recydywista może wyjść z więzienia nie z wizerunkiem osoby „złamanej przez system”, ale tej, która „pokonała swoje zniewolenie”. Problemy związane z nadawaniem nowych definicji swojej

¹ Kluczowe dla moich poszukiwań dane empiryczne, jakie pozyskałam na temat socjodynamiki grupy (jako spektaklu parateatralnego), w dużej mierze zawdzięcam właśnie wysokiej refleksyjności (świadomości celów strategicznych) badanych eksdewiantów, jaka towarzyszyła rekonstruowanym przez nich obrazom „pokonywania miejsca” i „czasu” (rozdział IV).

osobowości oraz celom życiowym należy lokować w dużej mierze właśnie na poziomie silnych związków przestępczych oraz pokonywania tego uwikłania.

Środowisko więzienne towarzyszące terapii uzależnień traktuję jako poważny czynnik sprzyjający przerwaniu przez recydywistów kariery instytucjonalnej również z powodu specyficznych relacji z personelem. W obrębie bliskich relacji osadzonego z psychologiami, terapeutami i wychowawcami oraz przebiegu konfrontacji w ramach spotkań społeczności terapeutycznej możliwe jest zainicjowanie rozwoju oraz – co ważniejsze – podtrzymywanie recydywisty oraz wsparcie w poszukiwaniu alternatywnego w stosunku do przestępczego sposobu na życie. Należy jednakże stwierdzić, że „prawidłowość” ta działać może także i w inną stronę. Istnieje bowiem ryzyko instrumentalnego traktowania udziału w terapii przez tych recydywistów, którzy zorientowani są na kamuflowanie swojego negatywnego wizerunku. Mam tu na myśli to, że nabycie przez niektórych recydywistów terapeutyczno-resocjalizacyjnego języka opisu swojej sytuacji życiowej może powodować modyfikację (ulepszenie) stosowanych przez nich taktyk neutralizujących własne zachowania przestępcze (np. sytuowanie swojej dewiacji jedynie w czynnikach niemodyfikowalnych, tj. niezależnych od nich i na które nie posiadają wpływu).

Zaobserwowałam również pewne zjawisko, które określiłabym mianem definiovania przez recydywistów swoich niepowodzeń jedynie przez pryzmat „stygm” – i je także sytuuję w grupie „ryzyka” terapii. O ile akcentowane przez recydywistów „dożywocie na wolności” powodowane prawnym statusem recydywy wpisuje się w „tradycyjną” retorykę więźniów, o tyle terapeutyczny opis ich życia powoduje, że „stygma” recydywisty może stać się samousprawiedliwieniem dla wszelkich porażek w przebiegu podejmowanych prób przerwania kariery instytucjonalnej.

Badania własne każą mi ponadto sądzić, że w przebiegu terapii uzależnień recydywiści uczą się odczytywania oczekiwań „resocjalizacyjnych” personelu i włączają tę wiedzę w taktyki odpowiedniej autoprezentacji „zasługującego na wolność” (por. rozdział 5.2). Nie nadają jednakże tej zależności negatywnie wartościującego charakteru, ile pewnego rodzaju konsekwencji „gry pozorów” resocjalizacji penitencjarnej, w jaką uwikłany jest recydywista.

Obok zasobów osobistych „wytwarzanych” w trakcie pobytu w więzieniu, drugim czynnikiem-potencjałem podnoszącym szanse na sukces w próbach zerwania z karierą instytucjonalną recydywisty jest **zaplecze środowiskowe** osadzonego – nie posiadające cech i bezpośrednich związków „przestępczych”.

Silne relacje z kobietami oraz innymi osobami znaczącymi w świecie „wolnościowym” i nieuwikłanymi w środowisko podkulturowe stanowią bardzo realny czynnik sukcesu w próbach przerwania kariery instytucjonalnej. Stworzenie, a nawet szanse na zbudowanie środowiska wsparcia stanowiącego przestrzeń alternatywnej „przynależności” środowiskowej stanowić może punkt zwrotny w karierze recydywistów. Podstawowy trud w tym zakresie podejmuje sam recydywista, ale jawią się tu poważne zadania do wykonania dla więzienia. Zadaniem „resocjalizacji więziennej” w tym przypadku winno być bowiem organizowanie

warunków sprzyjających i wzmacniających takie relacje i więzi. Dobrą praktyką w tym zakresie są inicjowane przez zakłady karne projekty wykorzystania komunikatora internetowego (skype) w procesie reintegrowania i wzmacniania zasobów środowiskowo-rodzinnych recydywistów. W moim przekonaniu podobnym programom powinny towarzyszyć rozmaite akcje społeczno-edukacyjne na rzecz zmiany postaw społeczeństwa wobec recydywistów. Celem takiej edukacji powinno być uświadomienie, że tego rodzaju działania więzienne nie są nastawione „wyłącznie” na zmniejszanie dolegliwości izolacji więziennej i charakteryzowane w kategoriach przywileju, ale mają wymiar „pragmatyczny” i resocjalizacyjny. Odegrać mogą bowiem duże znaczenie dla prób przerwania kariery instytucjonalnej.

Dominujące obecnie kampanie oraz projekty społeczne dotyczące readaptacji społecznej więźniów zorientowane są wokół ich zatrudnienia po opuszczeniu zakładu karnego i przez pryzmat negatywnej stygmatyzacji. Są one niewątpliwie ważne, jednakże w moim przekonaniu ważniejszymi lub co najmniej równie ważnymi, a niedocenianymi obszarami pracy nad świadomością społeczną winno być kształtowanie przekonania na rzecz potrzeby inwestowania w więzienia – jednakże nie po to, by poszerzać jego przestrzenie i wzmacniać mury, ale po to, by je kruszyć. Truizmem jest stwierdzenie, że budowanie przestrzeni stwarzających szanse więźniom na podjęcie pracy nad biografią nie jest możliwe w oderwaniu od środowiska pozawięziennego recydywisty.

Uruchamianie sił tkwiących w środowisku „wolnościowym” recydywisty (oczywiście mam na myśli inne niż przestępcze) należy rozpatrywać także na poziomie zmniejszania dolegliwości związanych z izolacją więzienną, a właściwie jej konsekwencjami. Charakter oraz siła relacji ze środowiskiem „wolnościowym” pozostaje w silnym związku z przyjętą przez recydywistę strategią adaptacyjną w więzieniu. Żyjący tylko „życiem więziennym” (rozdział 5.1.1) recydywista to m.in. ten, który nie posiada relacji (kontaktu, wsparcia) ze środowiskiem wolnościowym (nie zawsze jest nim rodzina) lub nie ma możliwości czerpania siły z tego wsparcia (np. brak odwiedzin). Sprzyja to negatywnym zjawiskom kompensacji deficytów poprzez szukanie wsparcia i budowanie znaczenia w grupie osadzonych. Dlatego też projekty więziennictwa na rzecz organizowania i sprzyjania warunkom bezpośrednich i bliskich kontaktów ze środowiskiem wolnościowym recydywistów uważam za praktyki, które powinny być rozbudowywane o nowe formy oraz odpowiednio wzmacniane.

Z punktu widzenia pomyślnych prób zerwania z karierą instytucjonalną w najtrudniejszej sytuacji pozostają młodzi recydywiści. Zwłaszcza na etapie pierwszych pobyków w zakładzie karnym ich strategie adaptacyjne do warunków instytucji nastawione są w głównej mierze na unikanie doznawania opresji ze strony innych osadzonych i dlatego są najważniejszym, a czasem nawet jedynym problemem, przed jakim stoją ci młodzi ludzie i w rozwiązanie którego inwestują całą swoją uwagę i energię. Dlatego też, w podejściu do „początkujących”

karierowiczów penitencjarnych szacowanie ich wizerunku nie może się odbywać bez uwzględnienia socjodynamiki grupy. W moim przekonaniu, ich silne zorientowanie na pozyskiwanie i budowanie statusu socjometrycznego stanowi podstawowy czynnik uniemożliwiający rzeczywiste próby przerwania kariery. Skuteczność działań, u podstaw których leżało początkowo głównie unikanie statusu ofiary, powoduje, że początkujący karierowicz nabywa wysoki status socjometryczny, który następnie chroni i wzmacnia. Można to analizować także z perspektywy błędnego koła. Ponadto zaryzykuję stwierdzenie, że sytuację początkujących recydywistów można postrzegać przez pryzmat wyboru ograniczonego do dwóch perspektyw: wzmacnianie swojego wizerunku przestępcy (rozwój kariery) vs dotkliwa degradacja socjometryczna w grupie (z całymi tego konsekwencjami).

Ostatnim zagadnieniem, jaki chciałabym poruszyć, jest często artykułowany przez pedagogów resocjalizacyjnych (Konopczyński 2013, por. także Szczepaniak 2003) problem „zniewolenia resocjalizacji” przez przepisy prawa i regulacje formalno-prawne. W badaniach własnych problem ten wyłoniłam przy okazji odkrywania strategii autoprezentacji recydywisty „zasługującego na wolność” (rozdział 5.2). Uwagę zwraca przede wszystkim parametryzacja „resocjalizacji więziennej”, a co się z tym bezpośrednio wiąże – akceptowanie jej pozorów i utożsamianie jej z sukcesem pedagogicznym (Konopczyński 2013, Urban 2010a). Traktowanie „organizmu” recydywisty jako zbioru danych empirycznych, policzalnych i przeliczalnych nawiązuje bezpośrednio do klasycznego ujmowania procesów resocjalizacyjnych w kategoriach jedynie behawioralnych. Współcześnie nie ma wątpliwości co do tego, że regulaminowe i poprawne funkcjonowanie w warunkach izolacji więziennej nie jest tożsame z sukcesem resocjalizacyjnym (Konopczyński, 2013, 2014), natomiast w praktyce penitencjarnej ekonomia punktowa (*token economy*) stanowi wciąż zasadniczą formę pracy i szacowania efektów resocjalizacji. Podstawowymi wskaźnikami „oceny resocjalizacji” jest bilans „nagrodówek” i „kwitów”², które stanowią współczesną postać „marek”, jakie zbierali wychowankowie za każde „dobre zachowanie” w instytucjach resocjalizacyjnych połowy ubiegłego wieku (por. Pospiszyl 1990, 1998). Recydywista podejmuje tę „grę w resocjalizację”, a nawet może stać się jej bezpośrednią ofiarą. Adaptuje się bowiem do warunków regulaminowych instytucji i przez pryzmat tego przystosowania opisuje swoje zmiany, które „pozwolą mu” zerwać z recydywą po opuszczeniu zakładu. W istocie jest to pewnego rodzaju złudne przekonanie o tym, że jest się w stanie zapanować nad swoimi nawykami, odruchami, uzależnieniami – tymi samymi, które „maskowała” ekonomia punktowa na terenie więzienia. Jest to więc rodzaj niewłaściwego definiowania pozyskanych w trakcie więzienia zasobów osobistych oraz źródeł motywacji do „zmiany”.

Wciąż niezapełnioną luką „resocjalizacji więziennej” pozostaje problem pokonywania „zachłyśnięcia się wolnością” w pierwszy dniach po opuszczeniu

² Wnioski o ukaranie.

zakładu karnego przez recydywistę i nieumiejętność (lub niemożność z powodu uwikłania w związki zależnościowo-lojalnościowe) zerwania ze „starym” środowiskiem podkulturowym. Zrywanie ze środowiskiem przestępczym nie jest bowiem kwestią „wolnego wyboru” recydywisty, ale należy je postrzegać przez pryzmat silnego zniewolenia (kulturowego) i uwikłania (społecznego, ekonomicznego). Ponadto, środowisko przestępcze jest dla recydywistów często jedynym środowiskiem wsparcia, przynależności i akceptacji – jakie posiadają – z powodu braku alternatywnego. Warto zaznaczyć, że problem ten sygnalizowany był już przez pedagogów i psychologów resocjalizacyjnych. Na istotny obszar pracy wychowawczo-resocjalizującej, jakim winno być doradzanie i pomoc w opracowywaniu realnych **sposobów zrywania ze środowiskiem podkulturowym i nawiązywania konstruktywnych (alternatywnych) kontaktów społecznych (towarzyskich)**, wskazywał m.in. B. Urban (2010a, b). Według niego, istoty udział w tym zakresie powinni mieć kuratorzy penitencjarni, których zadaniem mogłoby być opracowywanie realnego projektu osadzenia byłego więźnia w środowisku społecznym poza murami więzienia.

Biorąc pod uwagę istniejące tendencje w organizowaniu przez zakłady karne zastępczych form nawiązywania bliskiego i bezpośredniego kontaktu ze środowiskiem wolnościowym (np. komunikacja *via skype*), które wzmacniają osobiste i wolnościowe zasoby recydywistów zwiększające ich sukces na przerwanie kariery instytucjonalnej, myślę, że warto byłoby także rozważyć poszerzenie więziennej oferty wychowawczej o „naukę” wychodzenia ze środowiska podkulturowego.

Zrywanie ze środowiskiem podkulturowym na wolności traktowane powinno być jako decydujący element powodzenia realizowanego planu recydywisty na rzecz przerwania kariery instytucjonalnej. Sami recydywiści mają wysoką świadomość tego czynnika i dlatego ci, którzy podejmują próby przerwania kariery instytucjonalnej „na własną” rękę, szukają alternatywnego środowiska „zahaczenia”. Uważam jednak, że instytucjonalizowanie gromadzonych przez recydywistów zasobów środowiskowych (nieprzestępczych) powinno mieć swoje miejsce jedynie na poziomie ich readaptacji społecznej³ dokonywanej jeszcze w warunkach odbywania kary pozbawienia wolności – nie poza więzieniem. Dlatego też „wpływy” kuratora penitencjarnego (lub innego personelu) winny kończyć się wraz z opuszczeniem zakładu karnego przez recydywistę. W innym przypadku nastąpi „instytucjonalizacja naturalnych” zasobów środowiskowych recydywisty i zmiana sposobu nadawania przez niego im znaczeń – ze „swoich” na „publiczne” (czyli podlegające kontroli i ocenie).

³ W pracy posługuję się zawężonym pojęciem „readaptacji społecznej”. Nie odnoszę jej do całokształtu działań recydywisty po opuszczeniu zakładu karnego. Traktuję ją raczej, jako niezbędny element „resocjalizacji instytucjonalnej”. Bliskie jest mi stanowisko M. Konopczyńskiego (por. 2013), że proces readaptacji społecznej wychowanka powinien rozpoczynać się od pierwszego dnia jego pobytu w instytucji izolacji społecznej, a nie po jej opuszczeniu.

Bibliografia

- Abbott J.H. (1982), *In the Belly of the Beast: Letters from Prison*, New York: Vintage Books.
- Adler F., Adler H.M., Levins H. (1975), *Sisters In Crime: The Rise of the New Female Criminal*, New York: McGraw-Hill.
- Ambrozik W. (2007), *Czynniki społecznej readaptacji byłych przestępców* [w:] B. Urban, J. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 184–195.
- Arendt H. (1987), *Eichmann w Jerozolimie: rzecz o banalności zła*, Kraków, Wydawnictwo Znak.
- Baley S. (1939), *Czynniki egzo- i endogenne przestępstw młodocianych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 1, s. 55–72.
- Bałandynowicz A. (1993), *Nieudane powroty*, Warszawa: Studio WM.
- Bałandynowicz A. (2000), *Nowoczesne trendy w polityce kryminalnej na przełomie XX i XXI wieku*, „Prokuratura i Prawo”, nr 11, s. 34–53.
- Bałandynowicz A. (2006), *Czyn, sprawca, orzeczenie – na podstawie badań longitudinalnych recydywistów*, „Prokuratura i Prawo”, nr 4, s. 5–23.
- Bałandynowicz A. (2011), *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa: Wolter Kluwer.
- Banerski G. (red.) (2011), *Zmiana na lepsze. Raport z realizacji projektu „Proces aktywizacji zawodowej i społecznej byłych więźniów”*, Warszawa, http://www.zmiananalepsze.com.pl/Zmiana_na_lepsze.pdf (dostęp 27.06.2015).
- Barczyk A., Barczyk P.P. (1999), *Wybrane zagadnienia historii resocjalizacji*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Barley S. R. (1989), *Careers, identities, and institutions: the legacy of the Chicago School of Sociology*, [w:] M.B. Arthur, D.T. Hall, B.S. Lawrence (eds), *Handbook of Career Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 65.
- Batawia S. (1931), *Wstęp do nauki o przestępcy. Zagadnienie skłonności przestępczych*, Warszawa: Zakład Graf. Biblioteka Polska w Bydgoszczy.
- Batawia S. (1937), *Biologia kryminalna. Jej cele i metody oraz wyniki dotychczasowych badań*, „Archiwum Kryminologiczne”, t. I, s. 170–186.
- Batawia S. (1939), *Niepoprawność przestępców w świetle badań nad bliźniętami kryminalnymi*, „Archiwum Kryminologiczne”, t. III, z. 1–2, s. 169–180.
- Batawia S. (1948), *Wpływ ostatniej wojny na przestępczość nieletnich*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 1–2.
- Batawia S. (1958), *Proces społecznego wykołajania się nieletnich przestępców*, Warszawa: PWN.
- Batawia S. (1965), *Młodociani i młodzi recydywiści w świetle badań kryminologicznych*, „Archiwum Kryminologii”, t. III, s. 369–377.
- Batawia S. (1972), *Problematyka wczesnego alkoholizmu*, „Archiwum Kryminologii”, t. V, s. 340–344.
- Batawia S., Baucz-Straszkiwicz H. (1961), *Więźniowie recydywiści wykazujący patologiczne właściwości psychiczne*, „Państwo i Prawo”, nr 12, s. 938–959.
- Batawia S., Budkiewicz J., Skrzywań-Żebrowska M. (oprac.) (1929), *Badania nad nieletnimi przestępcami. Poczucia moralne*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka.
- Becker H. (2009), *Outsiderzy: studia z socjologii dewiacji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Bedyński K. (1988), *Wybrane problemy historii SW w Polsce Ludowej*, Kalisz, Centralny Zarząd Zakładów Karnych, Wydział Polityczny i Szkolenia.
- Bennett J. (1987), *Oral History and Delinquency: The Rhetoric of Criminology*, Chicago: University of Chicago Press.
- Berger P.L., Luckman T. (1966), *The Social Construciotn of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York: Anachor Books, Garden City.
- Berger P.P. (1963), *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*, New York: Dobleday, Garden City.
- Bernasiewicz M. (2011), *Interakcjonizm symboliczny w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Bielecka-Prus J. (2010), *Koncepcja tożsamości społecznej w analizie dyskursu. Przegląd wybranych kierunków badawczych*, [w:] K.T. Konecki, A. Kasperczyk (red.), *Procesy tożsamościowe. Symboliczno-interakcyjny wymiar konstruowania ładu i nieładu społecznego*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 15–31.
- Blaski E. (red.) (2008), *Prawo karne. Repetytorium*, Warszawa: Wolters Kuwer Polska-OFICYNA.
- Blumer H. (2009), *Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metoda*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Błachowski S. (1933), *Wstęp*, [w:] Urke-Nachalnik (1933), *Życiorys własny przestępcy*, Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Patronat.
- Błachut J. (1981), *Kobiety recydywistki w świetle badań kryminologicznych*, Wrocław: Ossolineum.
- Błachut J. (1988), *Sądowy wymiar kary wobec kobiet*, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K. (2004), *Kryminologia*, Gdańsk: Arche.
- Borowski A. (2013), *Interakcje strategiczne w ujęciu E. Goffmana*, „International Letters of Social and Humanistic Sciences”, vol. 3, s. 46–53.
- Boryczko Z. (1975), *Trzy pokolenia zawodowych złodziei kieszonkowych*, „Problemy Kryminalistyki”, nr 115–116, s. 334–345.
- Bulmer M. (1986). *The Chicago School of Sociology: Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bułat K., Czarniak P., Gorzelak A., Grabowski K., Iwański M., Jakubek P., Jodłowski J., Małek M., Młodawska-Mąsior S., Papierz A. (2007), *Kryminologia: repetytorium*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Charmez K. (2009), *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chesney-Lind M., Pasko L. (2004), *The Female Offender: Girls, Women, and Crime*, Los Angeles: CA: Sage.
- Chłędowski K. (2006), *Pamiętniki: Galicja (1843–1880)*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Chomeczyński P. (2006), *Wybrane problemy etyczne w badaniach. Obserwacja uczestnicząca ukryta*, „Qualitative Sociology Review”, t. II, nr 1, http://www.qualitativesociologyreview.org /PL/archive_pl.php (dostęp: 21.07.2013).
- Chomeczyński P. (2008), *Mobbing w pracy z perspektywy interakcyjnej*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Chomeczyński P. (2014), *Działania wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Chutnik S., Długosz M. (2012), *Proszę wejść*, Warszawa: Wydawnictwo Nowy Teatr.
- Ciosek M. (1995), *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Gdańsk: Wydawnictwo „Stella Maris”.
- Ciosek M. (2003), *Podkultura więzienna i jej przejawy*, [w:] M. Ciosek (red.), *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis.
- Clemmer D. (1940), *The Prison Community*, Boston: Christopher.
- Clinard M.B., Meier R.F. (2011), *Sociology of Deviant Behavior*, Belmont, CA: Wadsworth Cengage.

- Conwell C., Sutherland E. (1937), *The Professional Thief*, Chicago: University of Chicago Press.
- Cox V.C., Paulus P.B., Mc Cain G. (1984), *Prison crowding research. The relevance for prison housing standards and a general approach regarding crowding phenomena*, „American Psychologist”, vol. 39(10), s. 1148–1160.
- Coyle A., (2002), *Managing Prisons in a Time of Change*, London: International Centre for Prison Studies.
- Crawley E.M. (2004), *Emotion and performance. Prison officers and the presentation of self in prisons*, „Punishment & Society”, vol. 6 (4), s. 411–427.
- Cressey P. (1932), *Taxi-Dance Hall: A Sociological Study in Commercialized Recreation and City Life*, Chicago: University of Chicago Press.
- Crewe B. (2014), *Not looking hard enough: Masculinity, emotion, and prison research*, „Qualitative Inquiry”, vol. 20(4), s. 392–403.
- Crewe B., Bennett J. (2012), *The Prisoner*, Abingdon, UK: Routledge.
- Czapów Cz. (1978), *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metody i diagnostyki*, Warszawa: PWN.
- Czerniawska O. (2006), *Wydarzenia globalne i osobiste starszego pokolenia Polaków w świetle badań biograficznych*, „Edukacja Dorosłych”, nr 1/2, s. 17–24.
- Czerniawska O. (2011a), *Polacy – generacja A i generacja B wobec przemian społecznych i uwikłań w historię*, [w:] O. Czerniawska (red.), *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*, Łódź: Wydawnictwo AHE w Łodzi, s. 359–377.
- Czerniawska O. (2011b), *Przedmowa*, [w:] O. Czerniawska (red.), *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*, Łódź: Wydawnictwo AHE w Łodzi, s. 9–13.
- Czyżewski M. (1998), *Goffman*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. I, Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 245–247.
- Czyżewski M., Piotrowski A., Rostocki A.W. (1990), *Negocjacje łódzkie – 1981: analiza w kategoriach interakcji strategicznej*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 34(1), s. 137–159.
- Czyżewski M., Piotrowski A., Rostocki W.A. (2010), *Negocjacje łódzkie. Analiza w kategoriach interakcji strategicznej*, [w:] *Strajk studentów łódzkich '81 w świetle analiz socjologicznych*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 159–193.
- Daniluk P. (2013), *Przestępstwa podobne w polskim prawie karnym*, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Daszkiewicz J. (1975), *Wyniki badań losów nieletnich wychowanków Zakładu Poprawczego w Świdnicy*, „Problemy Wymiaru Sprawiedliwości”, nr 9, s. 98–108.
- Dąbrowski M. (1924), *Z za krat i bram więziennych. Dialogi z życia więźniów*, Warszawa: Nakładem Zw.Zaw.Prac.Więz.Rz.P.
- Deegan M.J. (2001), *The Chicago school of ethnography*, [w:] P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland, L. Lofland (eds), *Handbook of Ethnography*, Thousand Oaks: Sage, s. 11–25.
- DeLisi M., Piquero A.R. (2011), *New frontiers in criminal careers research, 2000–2011: A state-of-the-art review*, „Journal of Criminal Justice”, vol. 39, s. 289–301.
- Denzin N. (1989), *Interpretive Interacionism*, Newbury Park, CA: Sage.
- Denzin N. (1990), *Reinterpretacja metody biograficznej w socjologii: znaczenie a metoda w analizie biograficznej*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 55–69.
- Dolmierski R. (1973), *Spostrzeżenia kliniczne nad psychopatologicznymi czynnikami w genezie przestępstw recydywistów*, Gdańsk: Instytut Medycyny Morskiej.
- Earle R. (2014), *Insider and out: Making sense of a prison experience and a research experience*, „Qualitative Inquiry”, vol. 20(4), s. 429–438.
- Ellenberger H. (1955), *Psychological relationships between the criminal and his victim*, „Archives of Criminal Psychodynamics”, no. 2, s. 257–290.

- Ettinger A.S. (1924), *Zbrodniarze w świetle antropologii i psychologii*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka.
- Falkowski A. (2003), *Decyzja, analogia i wiedza: podejście konstruktywistyczne*, [w:] Z. Piskorz, T. Zaleśkiewicz (red.), *Psychologia umysłu*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 114–130.
- Farrant F. (2014), *Unconcealment: What happens when we tell stories*, „Qualitative Inquiry”, vol. 20(4), s. 461–470.
- Fendt J., Sachs W. (2008), *Grounded theory method in management research users' perspectives*, „Organizational Research Methods”, vol. 11/3, s. 430–455.
- Fidelus A. (2012), *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Warszawa: Wydawnictwo UKW.
- Florczykiewicz J. (2011), *Terapia przez kreację plastyczną w resocjalizacji recydywistów penitencjarnych*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Frazier Ch.E. (1976), *Theoretical Approaches to Deviance: An Evaluation*, Columbus, OH: Merrill.
- Gadd D., Jefferson T. (2007), *On the defensive: A psychoanalytically informed psychosocial reading of the Jack-Roller*, „Theoretical Criminology”, vol. 11, s. 443–467.
- Gelsthorpe L. (2007), *The Jack-Roller telling a story?*, „Theoretical Criminology”, vol. 11, s. 515–542.
- Gelsthorpe L., Morris A. (1988), *Feminism and criminology in Britain*, „The British Journal of Criminology”, vol. 28(2), s. 93–110.
- Glaser B.G. (1978), *Theoretical Sensitivity*, Mill Valley: Sociology Press.
- Glaser B.G. (1993), *Examples of Grounded Theory: A Reader*, Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser B.G. (1994), *More Grounded Theory Methodology: A Reader*, Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser B.G. (1996), *Grounded Theory: The Basic Social Process Dissertation*, Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser B.G., Strauss A.L. (1965), *Awareness of Dying*, Chicago: Norton.
- Glaser B.G., Strauss A.L. (1967), *Discovery of Grounded Theory: Strategies of Qualitative Research*, Chicago: Adline Publishing Company.
- Glaser B.G., Strauss A.L. (2009), *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Glueck S., Glueck E. (1950), *Unraveling Juvenile Delinquency*, New York: Commonwealth Fund.
- Glueck S., Glueck E. (1968), *Delinquents and Nondelinquents in Perspective*, Cambridge, MA: Harvard University.
- Gnitecki J. (2008), *Eksplikacja pojęcia „przedmiot badań pedagogiki”*, [w:] K. Rubacha (red.), *Konceptualizacje przedmiotu badań pedagogiki*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 13–46.
- Goffman E. (1968), *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Pequin: Harmondsworth.
- Goffman E. (1969), *Strategic Interaction*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goffman E. (2005), *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Goffman E. (2006), *Rytuał interakcyjny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Goffman E. (2008a), *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Goffman E. (2008b), *Zachowanie w miejscach publicznych: o społecznej organizacji zgromadzeń*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Goffman E. (2010), *Spotkania. Dwa studia z socjologii interakcji*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Goffman E. (2011), *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Goodman N. (1997), *Wstęp do socjologii*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Goulding C. (2002), *Grounded Theory: A Practical Guide for Management, Business and Market Researchers*, London: Sage.
- Gorzko M. (2013), *Teoria ugruntowana jako „rodzina metod”?*, „Opuscula Sociologica”, nr 4, s. 5–16.
- Górny J. (1996), *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki*, Warszawa: WSPS.
- Granosik M., Gulczyńska A., Szczepanik R. (2014), *Klimat społeczny instytucji wychowawczych i jego uwarunkowania. Perspektywa pracowników i wychowawców młodzieżowych ośrodków wychowawczych (MOW) i socjoterapii (MOS)*, [w:] J.E. Kowalska (red.), *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 13–72.
- Gulczyńska A. (2013), „Chłopaki z dzielnicy”. *Studium społeczno-pedagogiczne z perspektywy interakcyjnej*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Guzik-Makaruk (red.) (2011), *Poczucie bezpieczeństwa obywateli w Polsce. Identyfikacja i przeciwdziałanie współczesnym zagrożeniom*, Warszawa: Lex a Wolters Kluwer business.
- Hancock P., Jewkes Y. (2011), *Architectures of incarceration: The spatial pains of imprisonment*, „Punishment and Society”, vol. 13(5), s. 611–629.
- Hałas E. (1981), *Symboliczny interakcjonizm – wielość orientacji a podstawy jedności perspektywy*, „Studia Socjologiczne”, nr 4, s. 103–114.
- Hałas E. (1987), *Biografia a orientacja symbolicznego interakcjonizmu*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 31, s. 71–83.
- Hałas E. (2006), *Interakcjonizm symboliczny. Społeczny kontekst znaczeń*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hałas E., Konecki K. (red.) (2005), *Konstruowanie jaźni i społeczeństwa. Europejskie warianty interakcjonizmu symbolicznego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hare R.D. (2006), *Psychopaci są wśród nas*, Kraków, Wydawnictwo Znak.
- Hayward K., Maruna S., Mooney J. (eds) (2010), *Fifty Key Thinkers in Criminology*, London, New York: Routledge.
- Heath, H., Cowley, S. (2004), *Developing a grounded theory approach: a comparison of Glaser and Strauss*, „International Journal of Nursing Studies”, vol. 41(2), s. 141–150.
- Hejnicka-Bezwińska T. (2008), *Konceptualizacja przedmiotu badań pedagogicznych w kontekście społecznej teorii strukturalizacji Anthony’ego Giddensa*, [w:] K. Rubacha (red.), *Konceptualizacje przedmiotu badań pedagogiki*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 225–235.
- Hędzielek M., Wnuk M., Marcinkowski J.T. (2009), *Choroba współzależnienia od alkoholu – diagnoza, konsekwencje, leczenie*, „Problemy Higieny i Epidemiologii”, nr 90(3), s. 309–315.
- Hołda Z., Postulski K. (1998), *Kodeks karny wykonawczy: komentarz*, Gdańsk: Arche.
- Hughes E. (1937), *Institutional office and the person*, „American Journal of Sociology”, vol. 43, no. 3, s. 404–413.
- Hughes E. (1945), *Dilemmas and contradictions of status*, „American Journal of Sociology”, vol. 50, no. 5, s. 353–359.
- Hughes E. (1984), *The Sociological Eye: Selected Papers*, New Brunswick: Transaction publishers.
- Irwin J. (1970), *The Felon*, Englewood Cliffs, New York: Prentice Hall.
- Irwin J.K. (1981), *Sociological studies of the impact of long-term confinement*, [w:] D.A. Ward, K.F. Schoen (eds), *Confinement in Maximum Custody*, Lexington: MA: Lexington Books.
- Jacob E. (1988), *Clarifying qualitative research: A focus on traditions*, „Educational Researcher”, vol. 17(1), s. 16–24.
- Janiszewska-Talago E. (1980), *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Jarzębowska-Baziak B. (1972), *Praca wychowawcza w zakładzie karnym dla młodocianych*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.

- Jarzębowska-Baziak B. (1973), *Obrona pracy doktorskiej pracownika Ośrodka Badań Przestępczości*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny”, nr 1, s. 91–92.
- Jarzębowska-Baziak B., Morawski J. (1972), *Poglądy na resocjalizację recydywistów w praktyce penitencjarnej. Raport z badań*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny”, nr 1, s. 40–55.
- Jasińska-Kania A., Nijakowski L., Szacki J., Ziółkowski M. (red.) (2006), *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jasiński J. (1973), *Punitwność systemów karnych. Rozważania nad zakresem, formami i intensywnością penalizacji*, „Studia Prawnicze”, nr 35, s. 19–32.
- Jaworska A. (2007), *Readaptacyjna wartość sztuki w zakładach karnych*, Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej.
- Jaworska A. (2009), *Paradygmatyczne podstawy współczesnej pedagogiki penitencjarnej*, [w:] Jaworska A. (red.), *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 137–148.
- Jewkes Y. (2005), *Men behind bars: “Doing” masculinity as an adaptation to imprisonment*, „Men & Masculinities Journal”, vol. 8, s. 44–63.
- Jewkes Y. (2006), *Media and Crime, Chinese language edition*, Beijing: Peking University Press.
- Jewkes Y. (2007), *Prisons and the media: the shaping of public opinion and penal policy in a mediated society*, [w:] Y. Jewkes (ed.), *Handbook on Prisons*, Cullompton: Willa.
- Jewkes Y. (2008), *Offending media: the social construction of offenders, victims and the probation service*, [w:] S. Green, E. Lancaster, S. Feasey (eds), *Addressing Offending Behaviour*, Cullompton: Willa.
- Jewkes Y. (2011), *The media and criminological research*, [w:] P. Davies, P. Francis, V. Jupp (eds), *Doing Criminological Research*, London: Sage.
- Jewkes Y. (2012a), *Autoethnography and emotion as intellectual resources: Doing prison research differently*, „Qualitative Inquiry”, vol. 18, s. 63–75.
- Jewkes Y. (2012b), *Reflections on “The Media and the Message”*, „Prison Service Journal”, vol. 200, s. 20–25.
- Jewkes Y. (2014), *An introduction to “Doing Prison Research Differently”*, „Qualitative Inquiry”, vol. 20(4), s. 387–391.
- Jewkes Y. (ed.) (2008), *Crime and Media*, Sage Library of Criminology, London: Sage.
- Kacperczyk A. (2007), *Od redakcji*, [w:] Konecki K., *Nowi pracownicy a kultura organizacyjna przedsiębiorstwa*, „Przegląd Socjologii Jakościowej. Monografie”, t. III, nr 1, s. i–iv.
- Kalina-Prysznic U. (red.), *Encyklopedia prawa*, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Kamiński M.M. (2006), *Gry więzienne. Tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kaufmann J.C. (2010), *Wywiad rozumiejący*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kaźmierska K. (1997a), *Konstruowanie narracji o doświadczeniu wojennej biografii. Na przykładzie analizy narracji kresowych*, [w:] M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek (red.), *Biografia a tożsamość narodowa*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 69–86.
- Kaźmierska K. (1997b), *Wywiad narracyjny – technika i pojęcia analityczne*, [w:] M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek (red.), *Biografia a tożsamość narodowa*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 35–44.
- Kaźmierska K. (2004), *Wywiad narracyjny jako jedna z metod w badaniach biograficznych*, „Przegląd Socjologiczny”, t. LIII/1, s. 71–96.
- Kieszkowska A. (2012), *Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej skazanych. Konteksty resocjalizacyjne*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Kleinknecht S. (2007), *An interview with Robert Prus: His career, contributions, and legacy as an interactionist ethnographer and social theorist*, „Qualitative Sociology Review”, vol. III, Issue 2., http://www.qualitativesociologyreview.org/ENG/Volume7/QSR_3_2_Kleinknecht.pdf (dostęp 15.03.2015).

- Kłoskowska A. (1975), *Wstęp*, [w:] G.H. Mead, *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, Warszawa: PWN.
- Kojder A. (1980), *Co to jest teoria naznaczania społecznego?*, „Studia Socjologiczne”, nr 3(78), s. 45–65.
- Kolarczyk T., Kubiak J.R., Wierzbicki P. (1984), *Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Kolarzowski J.J. (1996) *Definicja i funkcje polityki kryminalnej w pracach Bronisława Wróblewskiego*, „Studia Iuridica”, t. XXXI, s. 24–46.
- Kolenda K. (1995), *Klawisze i złodzieje*, Warszawa: Polski Dom Wydawniczy.
- Kołąkowska-Przełomiec H. (1960), *Nieletni recydywiści*, „Archiwum Kryminologii”, t. 1, s. 55–112.
- Kołąkowska-Przełomiec H. (1977), *Przestępczość i nieprzystosowanie społeczne nieletnich w genezie przestępczości dorosłych*, Warszawa–Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Konarzewski K. (2000), *Jak uprawiać badania oświatowe-metodologia praktyczna*, Warszawa: WSiP.
- Konecki K. (1985), *Jaźń w totalnej instytucji obozu koncentracyjnego*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3, s. 197–211.
- Konecki K. (2000), *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konecki K. (2007), *Nowi pracownicy a kultura organizacyjna przedsiębiorstwa. Studium folkloru fabrycznego*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, nr 1, s. 1–135.
- Konecki K. (2008), *Od redakcji. „Stawanie się” jako problem socjologiczny*, [w:] Ł.T. Marciniak, *Stawanie się nauczycielem akademickim. Analiza symboliczno-interakcjonistyczna*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. IV, nr 2, http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/archive_pl.php (dostęp 15.03.2015).
- Konopczyński M. (2007), *Metody twórczej resocjalizacji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konopczyński M. (2009), *Współczesne kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej. Twórcza resocjalizacja – od korekcji do rozwoju*, „Probacja”, nr 1, s. 63–87.
- Konopczyński M. (2013), *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych, Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium.
- Konopczyński M. (2014), *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Kontakty z prawem ocena instytucji prawnych i poczucie bezpieczeństwa Polaków* (2008), Warszawa: CBOS.
- Kopaliński W. (2006), *Podręczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Korsak M. (2008), *Więźniowie na rynku pracy w Polsce*, Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych.
- Kosewski M. (1977), *Agresywni przestępcy*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Kosewski M. (1985), *Ludzie w sytuacji pokusy i upokorzenia*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Kowalska B. (1966), *Problem więźniów – byłych wychowanków zakładów poprawczych*, „Przegląd Penitencjarny”, nr 2, s. 41–55.
- Kowalski S. (1933), *Przedmowa*, [w:] Urke-Nachalnik (1933), *Życiorys własny przestępcy*, Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Patronat.
- Krajewski K. (2002), *Punitarność społeczeństwa polskiego* [w:] J. Czapska, H. Kury (red.), *Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej*, Kraków: Zakamycze, s. 163–186.
- Krawczyk J. (1993), *Losy życiowe młodych mężczyzn, którzy w nieletniości popełnili co najmniej jedno przestępstwo pod wpływem alkoholu*, „Archiwum Kryminologii”, t. 19, s. 291–293.
- Kruttschnitt C., Carbone-Lopez K. (2006), *Moving beyond the stereotypes: Women's subjective accounts of their violent crime*, „Criminology”, vol. 44(2), s. 321–352.
- Krzemiński I. (1986), *Symboliczny interakcjonizm i socjologia*, Warszawa: PWN.

- Kulicki M., Kwiatkowska-Darul V., Stępa L. (2005), *Kryminalistyka*, Toruń, Wydawnictwo UMK.
- Lachowski J. (2010), *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności*, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Laub J.H., Nagin D.S., Sampson R.J. (1998), *Trajectories of change in criminal offending: Good marriages and the desistance process*, „American Sociological Review”, vol. 63, s. 225–238.
- Laub J.H., Sampson R.J. (1991), *The Sutherland-Glueck debate: On the sociology of criminological knowledge*, „American Journal of Sociology”, vol. 96, no. 6, s. 1402–1440.
- Laub J.H., Sampson R.J. (2009), *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lelental S. (1992), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach dla recydywistów*, Warszawa–Łódź: Wydawnictwo UL.
- Lelental S. (1996), *Wykłady prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*, Łódź: Wydawnictwo UL.
- Lemert E.M. (1951), *Social Pathology. A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*, New York: McGraw-Hill.
- Lemert E.M. (1972), *Human Deviance, Social Problems, and Social Control*, New York: Englewood Cliffs.
- Lemert E.M. (1974), *Beyond Mead: The societal reaction to deviance*, „Social Problems”, vol. 21(4), s. 457–468.
- Leopold Cz., Lechicki K. (1986), *Więźniowie polityczni w Polsce (1945–1956)*, „Zeszyty Historyczne (Paryż)”, nr 76, s. 222–225.
- Lesner P. (2009), *Przestępczość kobiet. Na przykładzie badań osadzonych w zakładach karnych*, [niepublikowana praca magisterska], Łódź: AHE.
- Liebling A. (2014), *Postscript: Integrity and emotion in prisons research*, „Qualitative Inquiry”, vol. 20(4), s. 481–486.
- Locke K. (2001), *Grounded Theory in Management Research*, London: Sage.
- Lofland J., Snow D.A., Anderson L., Lofland L.H. (2009), *Analiza układów społecznych. Przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Łuka W. (1976), *Przed głębią (losy dziewcząt warunkowo zwolnionych z zakładów poprawczego)*, „Prawo i Życie”, nr 28, s. 8–9.
- Machel H. (2007a), *Personel resocjalizacyjny*, [w:] B. Urban, J. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. II, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 217–347.
- Machel H. (2007b), *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. (Studium penitencjarno-pedagogiczne)*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- MacKinnon N.J. (1994), *Symbolic Interactionism as Affect Control*, New York: State University of NY.
- Makarewicz J. (1922), *Zbrodnia i kara*, Lwów.
- Mallet M. (2011), *Śladami wydarzeń życiowych. Kilka przykładów z Europy, Ameryki Północnej i Oceanii*, [w:] O. Czerniawska (red.), *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*, Łódź: Wydawnictwo AHE w Łodzi, s. 41–57.
- Mandel S. (2010), *Miejsce Obcego w kulturze*, [w:] P. Śledziński (red.), *Badanie opinii publicznej na rzecz integracji obywateli państw afrykańskich w Polsce. Raport*, Warszawa: Fundacja „Afryka Inaczej”, s. 7–8.
- Maruna S., Mattravers A. (2007), *Criminology and the person*, „Theoretical Criminology”, vol. 11, s. 427–442.
- Maruszewski T. (2005), *Pamięć autobiograficzna*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Martin P.Y., Turner B.A. (1986), *Grounded theory and organizational research*, „The Journal of Applied Behavioral Science”, vol. 22(2), s. 141–157.
- Matza D. (1964), *Delinquency and Drift*, New York: Wiley.
- Matza D., Sykes G.M. (1961), *Juvenile delinquency and subterranean values*, „American Sociological Review”, vol. 26(5), s. 713–719.

- Matysiak-Błaszczyk A. (2010), *Sytuacja życiowa kobiet pozbawionych wolności*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- McAdams D. (1999), *Personal narratives and the life story*, [w:] L. Pervin, O. John (eds), *Handbook of Personality: Theory and Research*, New York: Guilford Press, s. 478–500.
- McKendy J. (2006), "I'm very careful about that": *Narrative and agency of men in prison*, „Discourse and Society”, vol. 17(4), s. 473–502.
- Melezini M. (2000), *Przemiany populacji więziennej w niektórych krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 27.
- Melezini M. (2001), *Populacja uwięzionych a punitivność polskiego systemu karnego lat dziewięćdziesiątych (do 1998 r.)*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stepniak (red.), *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, Warszawa–Poznań–Kalisz: Wydawnictwo UAM, CZSW, s. 384–403.
- Melezini M. (2003), *Punitivność wymiaru sprawiedliwości karnej Polsce w XX wieku*, Białystok: Temida 2.
- Mellibruda J. (1992), *Nieprzebaczona krzywda*, Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
- Milewski S. (1988), *Złodziej i literat. Życie i sprawy Urke Nachalnika*, Warszawa: Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnicze „Rzeczpospolita”.
- Miszewski K. (2004), *Grypsera: przemiana, słabnięcie czy upadek subkultury więziennej? (na podstawie obserwacji uczestniczącej w areszcie śledczym i w zakładach karnych)*, [niepublikowana praca magisterska], Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Miszewski K. (2005), *Socjolog w kryminale: więzienie jako nieprzyjazny teren badań*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 3, s. 65–92.
- Miszewski K. (2007), *Kiedy badacz jest tajnym agentem. O postrzeganiu niejawnej obserwacji uczestniczącej jako etycznie problematycznej, metodach badań ilościowych, zakulisowych wymiarach życia społecznego i ich związku ze wszystkim tym, o czym przed chwilą*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. III, nr 2, s. 33–62, http://www.qualitativesociologyreview.org /PL/archive_pl.php (dostęp 14.06.2013).
- Miszewski K. (2015), *Adaptacja do warunków więziennych skazanych długoterminowych*. [niepublikowana praca doktorska], Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Moczydłowski P. (1988), *Drugie życie w instytucji totalnej*, Warszawa: IPSiR UW.
- Moczydłowski P. (1989), *O sposobach wglądu w sekrety stosunków międzyludzkich. Przypadek instytucji totalnych*, [w:] A. Sułek, K. Nowak, A. Wyka (red.), *Poza granicami socjologii ankietowej*, Warszawa: Instytut Socjologii UW-PTS, s. 31–59.
- Moczydłowski P. (1991), *Drugie życie więzienia*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Moczydłowski P. (1994), *Więziennictwo od systemu totalitarnego do demokratycznego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 8, s. 3–16.
- Moczydłowski P. (2003), *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: 1989–2003*, [w:] T. Bulenda, R. Musiadłowski (red.), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa: ISP, s. 77–127.
- Morawski J. (1969), *Z badań skuteczności resocjalizacji młodocianych w rygorze obostrzonym*, „Przegląd Penitencjarny”, nr 4, s. 25–41.
- Naumowicz H. (1968), *Losy życiowe nieletnich przestępców: psychologiczne badania nad prognozą kryminologiczną*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Nawój A. (2007), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Niedbański J. (2010), *Krótki epizod przynależności – „nowy”, „normalny”, „nieznany” wśród osób z upośledzeniem umysłowym. Problematyka tożsamości badacza w procesie eksploracji terenowej badanego środowiska*, [w:] K.T. Konecki, A. Kasperczyk (red.), *Procesy tożsamościowe. Symboliczno-interakcyjny wymiar konstruowania ładu i nieładu społecznego*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 43–63.

- Niewiadomska I. (2007), *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności pozbawienia wolności*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Niewiadomska I. (2011), *Zakorzenie społeczne więźniów*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Niewiadomska I., Chłaszcz J. (2010), *Jak skutecznie zapobiegać karierze przestępczej?*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Nowak B. (2008), *Zapomniany eksperyment*, [w:] *Szczypiorno penitencjarne (Dodatek penitencjarny)*, Kalisz, Urząd Miasta w Kaliszu, http://www.kalisz.pl/files/118950095246e65818ed840/broszura_kalisia.pdf (dostęp 12.07.2013).
- Nowak B.M. (2011), *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Opinie o funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości i walce z przestępczością. Komunikat z badań* (1999), Warszawa: CBOS.
- Opora R. (2010), *Resocjalizacja: wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Ostrowska Z. (1969), *Wielokrotni recydywiści o wczesnym i późnym początku karalności*, „Archiwum Kryminologii”, t. V, s. 59–104.
- Ostrowska Z. (1971), *Samoagresja wielokrotnych recydywistów*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny”, nr 2, s. 20–34.
- Ostrowska Z. (1976), *Wielokrotni recydywiści w świetle badań kryminologicznych i psychologicznych*, „Archiwum Kryminologii”, t. VII, s. 7–139.
- Pastwa-Wojciechowska B. (2007), *Psychopatia a antyspołeczne i dysocjalne zaburzenia osobowości*, [w:] J.M. Stanik (red.), *Psychospołeczne uwarunkowania i mechanizmy kryminogenezy a zachowania przestępcze i paraprzestępcze*, Warszawa: Wydawnictwo Komandor, s. 208–220.
- Pastwa-Wojciechowska B. (2009), *Skuteczność resocjalizacji przestępców seksualnych – przegląd badań*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 64–65, s. 49–70.
- Pawłowska J. (1985), *Tak zwana dewiacja pozytywna*, „Studia Socjologiczne”, nr 2, s. 93–112.
- Phillips L.A., Lindsay M. (2011), *Prison to society: A mixed methods analysis of coping with reentry*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology”, vol. 55(1), s. 136–154.
- Piekarski J. (2008), *Warunki uczestnictwa społecznego – uwagi o przedmiocie pedagogiki społecznej*, [w:] K. Rubacha (red.), *Konceptualizacja przedmiotu badań pedagogiki*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Piotrowski A. (1987), *Ład perspektywy analitycznej w twórczości E. Goffmana*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3, s. 87–103.
- Piotrowski A. (1990) *Teoria a badanie empiryczne. Parę uwag o ich związku w orientacjach współczesnej socjologii*. [w:] A. Giza-Poleszczuk, E. (red.), *Teoria i praktyka socjologii empirycznej*. Warszawa: PAN IFiS, s. 19–31.
- Polityczni* (2010), Warszawa: Ośrodek KARTA.
- Pospiszyl K. (1990), *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje*, Warszawa: WSiP.
- Pospiszyl K. (1998), *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pospiszyl K. (2006), *Przestępstwa seksualne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Potoczna M., Warzywoda-Kruszyńska W. (2009), *Kobiety z łódzkich enklaw biedy. Bieda w cyklu życia i międzypokoleniowym przekazie*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Presser L. (2009), *The narratives of offenders*, „Theoretical Criminology”, vol. 13(2), s. 177–200.
- Prus R., Grills S. (2003), *The Deviant Mystique: Involvements, Realities and Regulation*, Westport: Preager.
- Przybyliński S. (2005), *Podkultura więzienna: wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- Przybyliński S. (2012), *Więźniowie „niebezpieczni”*. Ukryty świat penitencjarny, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Pytko L. (2008), *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa: APS.
- Rabinowicz L. (1933), *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa: Gebethner i Wolf.
- Raś D. (2007), *O poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich. Propozycje prawników, lekarzy, działaczy społecznych i pedagogów oraz rozwój więziennictwa do połowy XX wieku*, Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Raś D. (2011), *Uwagi o więzieniach, zapobieganiu występkom i wychowaniu młodzieży. Wybór tekstów z XVI–XX wieku*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Rawlings P. (1998), *True crime*, [w:] *The British Criminology Conferences: Selected Proceedings* (vol. 1). Papers from the British Criminology Conference, Loughborough University, 18–21 July 1995, <http://britsocrim.org/new/volume1/010.pdf> (dostęp 02.05.2015).
- Rawlings P. (2005), *Drunks, Whores and Idle Apprentices: Criminal Biographies of the Eighteenth Century*, London: Routledge.
- Reiter K. (2014), *Making windows in walls: Strategies for prison research*, „Qualitative Inquiry”, vol. 20(4), s. 417–428.
- Reynolds L.T., Herman-Kinney N.J. (eds) (2003), *Handbook of Symbolic Interactionism*, Rowman Altamira.
- Roczna Informacja Statystyczna za rok 2013 Ministerstwa Sprawiedliwości. Centralny Zarząd Służby Więziennej.
- Rodak M. (2009), *Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXXI, s. 101–145.
- Rokuszcwska-Pawełek A. (1990), [Wywiad narracyjny z profesorem Stanisławem Kowalskim], mps w posiadaniu Autorki.
- Rokuszcwska-Pawełek A. (1996), *Miejsce biografii w socjologii interpretatywnej. Program socjologii biografistycznej Fritza Schützego*, „ASK. Społeczeństwo. Badania. Metody”, nr 1, s. 43–59.
- Rosecrance J. (1986), *The stooper: A professional thief in the Sutherland manner*, „Criminology”, vol. 24(1), s. 29–40.
- Rosenthal G. (1990), *Rekonstrukcja historii życia. Wybrane zasady generowania opowieści w wywiadach biograficzno-narracyjnych*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa, Poznań: PWN, s. 97–112.
- Rubacha K. (2008), *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa: WSiP.
- Rzeplińska I. (2007), *Obraz przestępczości nieletnich w Polsce w badaniach kryminologicznych – przed i po transformacji*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXVIII, s. 29–30.
- Rzeplińska I. (2013), *Kariery kryminalne nieletnich sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXXV, s. 79–94.
- Salerno R.A. (2007), *Sociology Noir: Studies at the University of Chicago in Loneliness, Marginality and Deviance, 1915–1935*, McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Sampson R.J., Laub J.H. (1995), *Crime in the Making: Pathways and Turning Points through Life*, Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Sampson R.J., Laub J.H. (1997), *A life-course theory of cumulative disadvantage and the stability of delinquency*, „Developmental Theories of Crime and Delinquency”, vol. 7, s. 133–161.
- Serge V. (1977), *Men in Prison*, London: Writers and Readers.
- Schmidl F. (1946), *Psychological and psychiatric concepts in criminology*, „Journal of Crim. L. & Criminology”, vol. 37, s. 37–48.
- Schmidt D. (1994), *Badanie instytucji totalnej. Ograniczenia i perspektywy*, „Opieka – Wychowanie – Terapia”, nr 1, s. 21–29.
- Schur E.M. (1971), *Labeling Deviant Behavior. Its Sociological Implications*, London: Harper and Row.

- Schütz A. (1944), *The stranger: An essay in social psychology*, „American Journal of Sociology”, vol. 49, no. 6, s. 499–507.
- Schütz A. (1970), *On Phenomenology and Social Relations: Selected Writing*, Chicago: University of Chicago Press.
- Schütz A. (ed.) (1964), *Collected Papers II: Studies in Social Theory*, The Hague: Martinus Nijhoff.
- Shaw C. (1966), *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*, London: University of Chicago Press, Ltd.
- Shaw C.R. (1931), *The Natural History of Delinquent Career*, Chicago: University of Chicago Press.
- Shaw C.R. (1936), *Brothers in Crime*, Chicago: University of Chicago Press.
- Shaw C.R. (1938), *The Natural History of a Delinquent Career*, Chicago: University of Chicago Press.
- Shaw C.R., McKay H.D. (1942), *Juvenile Delinquency and Urban Areas*, Illinois, Chicago: University of Chicago Press.
- Siemaszko A. (1993), *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Siemaszko A. (2009), *Polskie badanie przestępczości (PBP) 2007–2009: analiza wybranych rezultatów*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXXI, s. 223–264.
- Sikora J. (1963), *Zagadnienie recydywy w świetle badań psychologicznych*, „Przegląd Penitencjarny”, nr 1, s. 58–69.
- Sikora J. (1967), *Doniesienie wstępne z badań nad wpływem kary pozbawienia wolności na procesy resocjalizacji*, „Przegląd Penitencjarny”, nr 1, s. 54–60.
- Sikora J. (1971), *Środowisko więzienne a problemy resocjalizacji*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny”, nr 3, s. 18–35.
- Sikora J. (1978), *Resocjalizacja więźniów*, Warszawa: PWN.
- Silverman D. (2009), *Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Simmel G. (1975), *Socjologia*, Warszawa: PWN.
- Simon R. J. (1975), *Women and Crime*, Lexington, MA: Lexington Books.
- Skarbek F. (1822), *O poprawie moralnej winowajców w więzieniach*, „Pamiętnik Warszawski”, t. 2, nr 2, [w:] D. Raś (2011), *Uwagi o więzieniach, zapobieganiu występkom i wychowaniu młodzieży. Wybór tekstów z XVI–XX wieku*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 170–198.
- Słownik wyrazów obcych PWN* (2005), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Smart C. (1976), *Women, Crime and Criminology: A Feminist Critique*, London: Routledge.
- Smart C. (2013), *Women, Crime and Criminology (Routledge Revivals): A Feminist Critique*, London: Routledge.
- Snodgrass J. (1982), *The Jack-Roller at seventy: A fifty-year follow-up*, Lexington: MA: D.C. Heath.
- Snodgrass J. (2012), *The Jack-Roller Chronicle: The History of a Life-History. Paper presented at the annual meeting of the ASC Annual Meeting*, Palmer House Hilton, Chicago. http://citation.allacademic.com/meta/p575985_index.html (dostęp 25.06.2015).
- Sojak R., Wincenty D. (2005), *Zagubiona rzeczywistość: o społecznym konstruowaniu niewiedzy*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Solarz S. (1967), *Zagadnienie przestępczości zawodowej w Polsce*, Warszawa: PWN, s. 140–182.
- Solska H. (1973), *Leczenie choroby alkoholowej w zakładach karnych*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny”, nr 1, s. 46–51.
- Stańdo-Kawecka B. (2007), *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*. Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer business.
- Stańdo-Kawecka B. (2010), *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja”, nr 1, s. 108–124.
- Steffensmeier D.J., Ulmer J.T. (2005), *Confessions of a Dying Thief: Understanding Criminal Careers and Illegal Enterprises*, New Brunswick, NJ: Transaction-Aldine.

- Stępień K. (1993), *Słownik tajemnych gwar przestępczych*, Londyn: Puls.
- Stępień P. (2009), *System programowanego oddziaływania w opiniach więźniów*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXXI, s. 265–298.
- Strasman H. (1930), *Zagadnienie przestępcy zawodowego*, „Głos Sądownictwa”, nr 6, s. 510–524.
- Strasman H. (1933), *Zwalczanie przestępczości zawodowej*, „Archiwum Kryminologii”, t. 1, s. 465–476.
- Strauss A.L. (1977), *Mirrors and Masks. The Search for Identity*, London: Robertson & Co.
- Strauss A.L. (1978), *A social worlds perspective*, „Studies in Symbolic Interaction”, vol. 1, s. 119–128.
- Strauss, A.L., Corbin J.M. (1990), *Basics of Qualitative Research*, Newbury Park, CA: Sage.
- Strauss A.L., Corbin J.M. (1997) *Grounded Theory in Practice*, Thousand Oak, CA: Sage.
- Strauss A.L., Corbin J.M. (1998), *Basics of Qualitative Research: Procedures and Techniques for Developing Grounded Theory*, Thousand Oak, CA: Sage.
- Sutherland E. (1937), *The Professional Thief*, Chicago: University of Chicago Press.
- Sutherland E., Cressey D. (1978), *Criminology*, Philadelphia: Lippincott.
- Sykes G.M. (1958), *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*, Princeton: New York: Princeton University Press.
- Sykes G.M., Matza D. (1957), *Techniques of neutralization: A theory of delinquency*, „American Sociological Review”, vol. 22(6), s. 664–670.
- Szacki J. (1964), *Durkheim*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Szacki J. (2008), *Słowo wstępne*, [w:] E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Szacki J. (red.) (1977), *Czy kryzys socjologii*, Warszawa: Wydawnictwo Czytelnik.
- Szczepaniak P. (2003), *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*, Kalisz–Warszawa: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk Uniwersytet Warszawski Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji.
- Szczepaniak P. (2013), *Pedagogika penitencjarna a kara pozbawienia wolności – wybrane zagadnienia metodyki oddziaływania penitencjarnego*, [w:] P. Szczepaniak (red.), *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, Warszawa: Wyd. Forum Penitencjarne, s. 173–186.
- Szczepaniak R. (2007), „Kobiecość” i „męskość” kobiet – sprawczyńi rozbójców, [w:] I. Pospiszył, R. Szczepaniak (red.), *Zachowania dewiacyjne dziewcząt i kobiet*, Łódź: Wydawnictwo AHE w Łodzi, s. 57–70.
- Szczepaniak R. (2012a), *Development and identity of penitentiary education*, [w:] A. Sobczak, M. Znajmiecka-Sikora (red.), *Development in the Perspective of the Human Science – Opportunities and Threats*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 367–378.
- Szczepaniak R. (2012b), *Zastosowanie techniki wywiadu narracyjnego w badaniach więźniów*, „Resocjalizacja Polska”, nr 3, s. 89–105.
- Szczepaniak R. (2013a), *Drogi rozwoju zawodowego pedagogów resocjalizacyjnych*, [w:] D. Rybczyńska-Abdel Kawy, M. Heinke, A. Karłyk-Ćwik (red.), *Współczesne wyzwania dla teorii i praktyki resocjalizacyjnej*, Wrocław: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, s. 172–198.
- Szczepaniak R. (2013b), *Koncepcje wychowania resocjalizującego na łamach „Gazety Penitencjarnej” (1967–1970)*, [w:] I. Michalska, G. Michalski (red.), *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą drugiej połowy XX i początków XXI wieku*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 63–83.
- Szczepaniak R. (2013c), *Prowadzenie badań naukowych w warunkach izolacji więziennej*, [w:] I.B. Kuźma (red.), *Tematy trudne. Sytuacje badawcze*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 173–196.
- Szczepaniak R. (2014), *Wizerunek funkcjonariuszek Służby Więziennej na łamach „Gazety Penitencjarnej”*, [w:] A. Kulman (red.), *Kobiety „na zakręcie” 1939–1989*, Wrocław: Wydawnictwo IPN, s. 111–125.
- Szczepaniak R. (2015), *Partnerki życiowe recydywistów i ich rola w powstrzymywaniu aktywności przestępczej*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, t. 26, s. 35–57.

- Szczepanik R., Siebert S. (2015), *The triple bind of narration: Fritz Schütze's biographical interview in prison research and beyond*, „Sociology” (doi:10.1177/0038038515570145) (Early Online Publication).
- Szczepanik R., Soboński K. (2012), *Status społeczno-zawodowy funkcjonariusza służby więziennej w Polsce*, [w:] R. Szczepanik, J. Wawrzyniak (red.), *Opieka i wychowanie w instytucjach wsparcia społecznego. Diagnoza i kierunki przeobrażeń*, Łódź: Wydawnictwo AHE w Łodzi, s. 75–99.
- Szczepańska H. (1992), *Żony alkoholików*, Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
- Szelhaus S. (1969a), *Analiza przestępczości wielokrotnych recydywistów*, „Archiwum Kryminologii”, t. IV, s. 208–214.
- Szelhaus S. (1969b), *Młodociani recydywiści. Społeczne czynniki procesu wykołajenia*, Warszawa: PWN.
- Szelhaus S. (1972), *Wyniki badań recydywistów alkoholików o początku przestępczości po ukończeniu 25 lat*, „Archiwum Kryminologii”, t. V, s. 228–268.
- Szelhaus S., Baucz-Straszewicz (1960), *Młodociani recydywiści*, „Archiwum Kryminologii”, t. 1, s. 165–214.
- Szmidt K. (2007), *Pedagogika twórczości*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Szpakowski J. (1937), *Z psychologii przeżyć więziennych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, z. 2, s. 17–39.
- Sztander W. (1997), *Poza kontrolą*, Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- Sztompka P. (2005), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Sztuka M. (2011), *Pedagodzy i aktuariusze (odpowiedź na artykuł Barbary Stańdo-Kaweckiej, O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie)*, „Probacja”, nr 2, s. 129–143.
- Szwagrzyk K. (1999), *Jaworzno. Historia więzienia dla młodocianych więźniów politycznych 1951–1955*, Warszawa–Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej.
- Szwagrzyk K. (2003), *Więziennictwo i więźniowie w Polsce w latach 1944–1956 (zarys problemu)*, [w:] I. Hałagida (red.), *System represji stalinowskich w Polsce 1944–1956. Represje w marynarce wojennej*, Gdańsk: Wydawnictwo IPN, s. 40–50.
- Szymanowska A. (2003), *Więzienie i co dalej*, Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Szymanowski T. (1970), *Rozmiary recydywy skazanych zwolnionych warunkowo z zakładów karnych dla młodocianych w Polsce*, „Przegląd Penitencjarny”, nr 4, s. 17–31.
- Szymanowski T. (1974), *Rozmiary recydywy u młodocianych więźniów po upływie 10 lat od ich zwolnienia z zakładów karnych*, „Archiwum Kryminologii”, t. IV, s. 156–177.
- Szymanowski T. (1976), *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Szymanowski T. (1986), *Podstawowe kierunki rozwoju systemu penitencjarnego*, „Archiwum Kryminologii”, t. XIII, s. 215–227.
- Szymanowski T. (2005), *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Szymanowski T. (2010), *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa: Oficyna Walter Kluwer biznes.
- Ślęzak I. (2013), *Refleksje nad zagadnieniem piętna w relacjach badacza i badanych na podstawie wywiadów z kobietami świadczącymi usługi seksualne*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, nr 1, s. 153–166.
- Świda W. (1932), *Przestępca zawodowy*, Wilno: Nakładem Księgarni F. Hoesicka.
- Świda H., Świda W. (1961), *Młodociani przestępcy w więzieniu*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Tabor U. (2011), *Niewypowiedziane – o milczeniu jako formie narracji biograficznej*, [w:] O. Czerniawska (red.), *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*, Łódź: Wydawnictwo AHE w Łodzi, s. 325–340.

- Tannenbaum F. (1938), *Crime and Community*, New York: Ginn.
- Theiss W. (1999), *Zniewolone dzieciństwo*, Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Toroń B. (2013), *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Trzebiński J. (red.) (2002), *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Turner J.H. (2008), *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Uggen Ch. (2000), *Work as a turning point in the life course of criminals: A duration model of age, employment, and recidivism*, „American Sociological Review”, vol. 6, s. 529–546.
- Urban B. (2000), *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Urban B. (2005), *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Urban B. (2010a), *Zmiana tożsamości i destygmatyzacja przestępcy w procesie instytucjonalnej resocjalizacji jako warunek readaptacji społecznej*, [w:] Z. Jasiński, D. Widelak (red.), *W poszukiwaniu optymalnego modelu więzienia resocjalizującego, Studia i rozprawy z pedagogiki resocjalizacyjnej*, t. 3, Opole: Wydawnictwo UO, s. 34–58.
- Urban B. (red.) (2010b), *Aktualne osiągnięcia w naukach społecznych a teoria i praktyka resocjalizacyjna*, Mysłowice: Wydawnictwo WSP im. Kardynała Augusta Hłonda.
- Urbaniak-Zajac D. (2003), *Pedagogika społeczna w Niemczech: Stanowiska teoretyczne i problemy praktyki*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Urbaniak-Zajac D. (2008), *Rzeczywistość pedagogiczna a sposoby jej poznawania – perspektywa interpretacyjna*, [w:] K. Rubacha (red.), *Konceptualizacje przedmiotu badań pedagogiki*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 185–200.
- Urbaniak-Zajac D., Piekarski J. (red.) (2001), *Jakościowe orientacje w badaniach pedagogicznych. Studia i materiały*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Urke-Nachalnik (1933), *Życiorys własny przestępcy*, Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Patronat.
- Urke-Nachalnik (1998), *Życiorys własny przestępcy*, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997, nr 90, poz. 557.
- Wawrzyniak J. (2011), *Doświadczenie wojny w narracjach mieszkańców Sieradza*, [w:] O. Czerniawska (red.), *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*, Łódź: Wydawnictwo AHE w Łodzi, s. 379–392.
- Waligóra B. (1974), *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań: UAM.
- Wantuła H. (1997), *Abolicjonizm więzień – podejście racjonalne i humanitarne*, Kraków: Akademia Ekonomiczna w Krakowie.
- Warzywoda-Kruszyńska W. (red.) (2001), *(Żyć) na marginesie wielkiego miasta*, Łódź: Instytut Socjologii Uniwersytet Łódzki.
- Wawrzyniak M., Chmielewska-Hampel A. (2009), *Depresja, lęk i nadzieja podstawowa u osób odbywających karę więzienia*, „Psychologia Jakości Życia”, t. 8, nr 1, s. 45–58.
- Wierzbicki P. (1988), *Rozwój penitencjarystyki w PRL*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Wilson T. P. (1971), *Normative and interpretative paradigms in sociology*, [w:] J.D. Douglas (ed.), *Understanding Everyday Life: Toward the Reconstruction of Sociological Knowledge*, London: Routledge & Kegan Paul, s. 57–79.
- Woronowicz B.T. (2001), *Bez tajemnic o uzależnieniach i ich leczeniu*, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Wódk K., Czekaj K. (1992), *Szkoła chicagowska w socjologii: tradycja myśli społecznej i wymogi współczesnej socjologii empirycznej: materiały pokonferencyjne*, Katowice–Warszawa: Wydawnictwo UŚ.
- Wróblewski B. (1928), *Zarys polityki karnej*, Wilno: Drukarnia „Zorza”.
- Wyka A. (1993), *Badacz społeczny wobec doświadczenia*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

- Zakrzewski P. (1969), *Zjawisko wykołajenia społecznego młodzieży na terenach uprzemysławianych: wyniki badań w Nowej Hucie*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Zakrzewski P. (1977), *Losy życiowe i przestępczość młodych alkoholików. Psychologiczne badania nad prognozą kryminologiczną*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Zarządzenie nr 2/04 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych na podstawie art. 249a pkt 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy*, Dz.U., nr 90, poz. 557 z późn. zm. 1.

Zagadnienia podjęte w książce autorka lokuje w obszarze pedagogiki resocjalizacyjnej (więziennej) i dlatego podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie o to, czy istnieją „punkty” w karierze instytucjonalnej recydywisty, które pozwalają (jemu, społeczeństwu, systemowi) zapobiegać powrotowi do przestępczości.

Przedmiotem analiz zawartych w książce jest odkrywanie sposobów, w jaki recydywiści interpretują własne doświadczenia i w jaki przenoszą te interpretacje na swoją aktywność życiową (głównie w obrębie rzeczywistości izolacji więziennej). Gromadzenie oraz podążanie za danymi empirycznymi (metodologia teorii ugruntowanej) spowodowało wyłonienie się obrazu doświadczeń i działań, które składają się na wieloletni proces stawania się recydywistą, tj. bycia beneficjentem specyficznej kariery instytucjonalnej prawno-społecznego systemu zapobiegania przestępczości. I to właśnie proces ten stanowi zasadniczy przedmiot analiz i rozważań prezentowanego opracowania.

Przyjęta przez autorkę perspektywa interakcyjna ułatwia spojrzenie na warunki, które rzutują na dynamikę „pięcia się” przestępcy po kolejnych szczeblach instytucjonalnego systemu zapobiegania przestępczości i dokonujący się w jego obrębie proces kształtowania społecznej tożsamości recydywisty. Zgodnie z ideą symbolicznego interakcjonizmu, zamierzeniem autorki nie jest jednakże wyjaśnienie procesu stawania się recydywistą, ile próba jego zrozumienia.

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

